

KÖZLEMÉNYEK

Fráter György a püspöki tisztségről. Az esztergomi Simor Könyvtár egy 15. század végéről származó kódexéről¹ az a hagyomány, hogy a pálosok könyvei közül való. A 93×50 mm nagyságú, vaskos kis kötet táblái későbbiek, valószínű, hogy csak a 19. században kerültek a kódexre: a felső tábla zománcterakásos rézveret a karácsonyi ünnepkör ábráival, az alsó sima rézveret: Madonnával. Mindkettő bizánci stílusú.

Egy 17. századi kéz a 25. levélre feljegyezte, hogy „Nonnulli dicunt hoc Diurnale fuisse S. Pauli primi Eremitae” — vagyis: „Néhányan azt állítják, hogy az a diurnale Remete Szent Pál szerzetéé volt”. Ezt az állítást a 19. század közepén még egyszer feljegyezte a kötetbe Nemeckay István prépostkanonok, aki a bejegyzés szerint 1856-ban a kötet tulajdonosa volt.

A kötet rövid leírással szerepelt már a Magyar Könyvszemle 1886. évfolyamában,² részletesebben a Simor Könyvtár nyomtatott katalógusában.³ Az utóbbi a tartalmi leírás mellett megemlíti azt is, hogy a kötet végén különféle feljegyzések, köztük magyar nyelvűek is vannak.

A kódex két elkülönülő tartalmi részre osztható: ff.3—133., 218. „Liber psalmodum, ymnorum vel soliloquiorum prophete david de christo”. ff.134—217., 219. Loci biblici in serie alphabetico. Az elején és végén hiányos. Az első magyarozott fogalom: bonum, az utolsó: vidue. A 219. levél rektóján: zophistice.

A Psalterium margóin, különösen annak elején sok glossza található. E glosszák átnézése megerősíti a diurnale elnevezés jogosságát, ugyanis a margón gyakoriak a hórákra utaló megjegyzések, s ezek alapján egyértelmű, hogy a kötetet breviáriumozásra használták. De ez egyértelmű abból is, hogy a zsoltárok után mindig szerepel oratio. Sőt, a kötet főszövegét író kéz a kötet elején odaírta a margóra: In hoc libro sacra scriptura continetur per modum laudis divine.

Számunkra most a korábbi publikációban felemlített bejegyzések az érdekesek. A 219—224. leveleken ugyanis különféle, latinul és magyarul írott, a 16. század első feléből származó szövegeket találunk. A 219. levél verzóján a kötet egyik tulajdonosa(?) megnevezi magát:

„Ego Martinus eram Serus(!) inplenus Jesu Christi in Ecclesia Sanctae Magdalena(e) Budensi . . .” (4. sz. melléklet.).

Néhány oratio után a 221. levél a Veni creator spiritus szövegét tartalmazza. A 222. levél rektóján és verzóján azonos kéz az alábbiakat jegyezte be (1—2. sz. mellékletek):

¹ Jelzete: II.7803.

² DANKÓ József: *Simor János bíbornok-érsek könyvtárának kéziratai.* = MKsz 1886, 111. nr.5.

³ *Catalogus operum bibliothecae Joannis cardinalis Simor . . .* Strigonii 1904, col.179.

A *Juuentute* mea amaui et
 Seruaui ex Corde *Domino* et sem
 per que(?) amabo
Domini secundum Heli et
 Daud . . (?) fili hominis peca
 uerimus ne nos iudica
Domine soluas laqueos et
 Catenas de Manibus et
 Pedibus nos expelle et dele
 re innumerabilem Copiam
 Exercitus Paganorum de Su
 perficie Regni *Sancti* Step
 ha ni et *Sancti* Ladislai Regis
 et per(?) Angelos Nos *Domine* duc
 nos in teram Qui nosti
 quod oramus te *Domine* in *Sancta* Ciuitate
 tua in *Sancto* Domo tuo ex Corde
 nostro Aleluia et Ossa nostra
 post mortem quiescant
 inter beatas osses(opes?) *Sancti*

Gerardi et *Sanctae* Margaretha(e)
Domine exaudi Preces nos
 tras et duc quaesumus uos
 ad Patriam Nostram
Domine

Officia Episcopi
 Ha ualaki püspekseget keua[n]
 iesles dolgot keván szuksege
 penig ez okáért a pispec[
 nek okosnak és megfedetl[en]
 lenni, mert Pispek Pasto[r]
 az az Szent gyülekezetre ual[o]
 gonduielsesnek tiszte, az ok
 ert nem eleg tudni hogy [δ]
 a Pispec de meg is kell
 felelni kedues Haszankn[ak]
 is amit suk pispec Haza[n]
 kba elmulastutt en H[el]
 re Fogom Hozni ha leh[et(?)]
 Pispec Hazamba

A 223. levél rektójának alsó margóján olvasható korabeli bejegyzés:

Kegielmes uram Jesusom lig irg
 almas scegin lilkennek es zo
 boduch a puculbol engem

A 223. levél verzóján erősen eltérő frásképmű vers található:

Hoc Psalterium
 hodie est meum
 Quis cantat mane
 Ignotus sum plane
 Frater Georgius
 Mi care Amicus
 fuit cum donauit
 quia me amauit
 Sed qua Episcopus
 Amico oblitus

Cras cras elamat Coruus
 Frater Georgius
 Strenus sapiens
 Non intelligens
 Suos Satelites
 Eburu.(?) Sedes
 Caput Mahumetum
 Habet iam paratum
 Cui conportauit
 Quod Deo rapuit

Az idézett bejegyzések megerősítik azt a hagyományt, hogy a kötet egykor a pálos szerzeteseké volt. Sőt annak egykori használója, Fráter György, a kortársak és az utókor szemében is híres-hírhedt alakká vált. Szapolyai János király 1528 tavaszán vette maga mellé őt a sajlóádi pálos priorságból, s tette meg legbizalmasabb tanácsadójává. 1534-ben váradi püspöknök nevezte ki. A király halála (1540) után a kiskorú János Zsigmond gyámja, majd helytartó. A két, majd három részre szakadt ország egyesítése lebegett folyton szeme előtt, s ennek érdekében a török, Ferdinánd és Erdély közt minden lehető hasznos dolgot igyekezett kihasználni 1551-ben Ferdinánd emberei gyilkolták meg Alvincen.

Most közölt bejegyzései, és a rá vonatkozó, későbbi tulajdonos által írt vers is adaléku szolgálnak Fráter György jellemének, cselekedeteinek jobb megértéséhez.⁴

⁴ Fráter György életéről és alakjának a magyar irodalomra gyakorolt hatásáról I. ÖLTVÁNYI Ambrus Jókai Mór *Fráter György* c. regényének kritikai kiadásához írt kísérő tanulmányát. (I. kötet. Bp. 1972, 355–501.)

Dicoq. dno. q. mo. o. d. cuba. q. d. t.
 A. p. q. e. s. d. s. q. r. p. q. q. u. o. p. i.
 f. i. t. u. r. p. o. r. t. e. d. a. n. q. t. e. d. n.
 p. o. t. u. p. a. d. o. m. i. t. h. u. s. m. a. n. u.
 ad me dicit pulch. i. p. l. e. n.
 te. i. l. l. a. o. b. i. t. u. q. u. a. s. u. i. d. y.
 l. u. c. e. q. d. l. u. s. t. l. u. s. i. n. t. e. p. a. l. e.
 p. o. r. t. a. p. t. a. m. o. s. p. d. u. m. i. n. a. d.
 d. i. c. i. t. u. r. i. n. t. d. u. e. d. i. c. i. t.
 q. u. a. s. u. i. d. y. v. e. i. n. d. i. c. i. t. u. r. o. p. t. a.
 i. v. e. l. u. r. e. t. h. i. s. p. o. s. s. p. e. q. u. i. p. l. y.
 A. g. o. M. a. r. t. i. n. u. s. r. e. a. n. i. S. e.
 e. u. i. m. p. l. e. m. u. s. J. e. s. u. s. p. r. i. s. t. i.
 i. n. e. d. e. n. a. S. t. a. e. M. a. r. t. i. n. a.
 l. e. a. n. B. u. d. e. n. s. i. p. a. r. t. e. f. e.
 s. a. t. i. s. D. o. m. i. n. u. s. S. a. n. c. t. u. s.
 m. e. n. s. O. m. n. i. p. o. t. e. n. s.
 d. e. S. e. m. p. i. t. e. r. n. u. s.
 S. a. e. m. a. s. p. a. r. t. i. c. i. p. a. n.
 e. q. u. a. l. i. a. c. o. s. t. i.

A latin nyelvű részt első személyben indította (Ifjúságomtól fogva szerettem és szolgáltam az Úrnak . . .), majd többes szám első személyű imává formálta (. . . vétkezünk, ne ítélj meg minket Uram, oldd fel kezünkről és lábunkról a köteleket és láncokat, izz minket és pusztítsd el a pogányok hadseregének megszámlálhatatlan tömegét Szent István és Szent László országának területéről, és angyalaid által minket Uram, vezess minket a földre, akik, tudod, hogy szívünkéből imádunk Téged szent városodban, a Te házában, Alleluja. És csontjaink a halál után nyugodjanak Szent Gellért és Szent Margit csontjai (?) közt. Uram, hallgasd meg imáinkat és kérünk, vezess minket hazánkba, Uram.).

Magyar nyelvű bejegyzésével a püspöki tisztségről vall: a püspöknek nem elég gyülekezetével törődnie, hanem a hazára is gondot kell fordítania. A kötelességüket elmulasztó püspökök valószínű nem tettek meg mindent a pogány törökök ellen. Így itt is a latin nyelvű bejegyzésével azonos hurokat penget Fráter György, de itt már nem ima formájában, hanem püspöki hatalommal — és egyéb tisztségekkel — kezében teszi meg ígérését, hogy meg fog „felelni kedves hazánkunk”.

A sok mulasztás, a bajok helyrehozatalát akaró püspök „ha lehet” szavai talán a különböző lehetőségeket latolgatásai. A törökkel való alkudozásai tükröződnek egykori barátjának versében, aki egyértelműen elítélően utal Fráter György politikai szerepére, nyilván annak az előző levélen olvasható bejegyzéseit is szem előtt tartva, legalábbis az utolsó sorok erre engednek következtetni.

Mikor írhatta e bejegyzéseket Fráter György? — Ha Szapolyai János nem ígért neki már 1534 előtt is püspökséget, akkor 1534-ben, vagy később, lehetséges, hogy Buda 1541. évi eleste után. Nem tudjuk megmondani, ki lehetett az a barátja (esetleg pálos rendtársa), akinek a ma Esztergomban őrzött kötetet adta, s aki a közölt verset írta. Mindenesetre Szent Gellért és Margit sírjainak említése a későbbi időpont feltételezését erősítik.

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Gutgesell Dávid ismeretlen levele. Már eddig is tudomásunk volt a bártfai Gutgesell-nyomda 1579-es válságos helyzetéről, egy most előkerült dokumentum azonban még jobban fényt vet a történetekre. Rudolf császár és király 1579. február 8-án Prágában kelt rendeletében megtiltotta a privilégium nélküli nyomdák működését.¹ A rendelkezés nem volt új, azonban különösen érzékenyen érintette az 1577-ben működni kezdett bártfai műhelyt. A királyi Magyarországon ez évben három nyomda tevékenykedett: a nagyszombati katolikus nyomdát nem fenyegette a bezárás veszélye; Bornemissza Péter ugyan költözödni kényszerült Semptérről Detrekőre az „Ördögi kísértetek” miatt, főúri patrónusai azonban teljes védelmet jelentettek számára a királlyal szemben; egyedül a szabad királyi városban tartósan letelepedett protestáns Gutgesell sorsa vált bizonytalaná. Érdekében akcióba lépett a városi tanács, ismert egy beadványuknak dátum nélküli fogalmazványa, amelyben nyomdai kiváltságot kérnek, s egyúttal jelentik, hogy eltiltották Gutgesellt mestersége gyakorlásától.² Az eddig továbbra is homályban maradt, miképp működhetett mégis folyamatosan tovább a nyomda, mikor a privilégiumot csak

¹ ÁBEL Jenő: *A bártfai Sz.-Egyed temploma könyvtárának története*. Bp. 1885. 186—187.

² ÁBEL Jenő: *i. m.* 187—190.; SZIMONIDESZ Lajos: *Gutgesell Dávid iskolakönyvkiadványai Bártfán 1579-ig*. MKsz 1941. 389—390.

jókora késéssel, 1584. augusztus 1-én kapta meg Ernő főhercegtől.³ Erre kapjuk meg a választ az alább következő levélből: miután a városi tanács hivatalosan kérte a kiváltságot, Gutgesell a bártfai egyház vezetői által támogatva beadvánnyal fordult a Szepesi Kamarához, s egy birodalmi német jogszokásra hivatkozva kérte, hogy a kiváltság megkapásáig is folytathassa tevékenységét, s kapjon erről a tanács egy biztosító iratot. A dolog előre eltervezett voltát mutatja, hogy a városi tanács beadványát és a nyomdász levelét ugyanaz a személy fogalmazta: a két irat érvelése hasonlít, egyes helyeken szó szerint is egyezik. A ravaszul megtervezett manőver eredményeképpen a bártfai városatyák fedezni tudták magukat, mivel többször is deklaráltatott, hogy ők engedelmesek voltak, és betiltották a nyomdát (bár nem valószínű, hogy ezt tényleg megtették volna), a Szepesi Kamara biztosító levele vagy hallgatóságos beleegyezése birtokában már nem jelentett számukra veszélyt a Rudolf-féle rendelet.

Az eddig ismeretlen levél több új információt is tartalmaz, illetve megerősíti eddigi ismereteinket. Megtudjuk, hogy a legutóbbi tűzvész súlyos károkat okozott Gutgesellnek, s ismét értesülhetünk arról, amit már az eddig ismert városi beadvány is tartalmazott,⁴ hogy a bártfai patriciuscsaládból származó nyomdász Bécsben tanulta a mesterséget (tévésen írja Fitz József, hogy a bécsi egyetemen is tanult).⁵ Az 1579-ben készült nyomtatványok sorrendjét is pontosítani tudjuk. Még a tiltó rendelkezés megérkezése előtt elkészülhetett Mento Gogreff műve,⁶ melynek előszava 1579. március 30-án kelt, erről nincs szó a levélben. Leírja viszont, hogy egy magyar prédikációskönyvön, Kulcsár György Postilláinak második kiadásán,⁷ már dolgozik, s hogy még egy Krakóban összeállított kalendáriumot készül kiadni — ez utóbbi, eddig csak feltételezett kiadvány létezésére itt egy újabb bizonyíték.⁸

A levél szövege a következő:⁹

Supplicatio ad Cameram Scepusiensem Davidis Gutgesell Bartphensis.

Generosi ac Egrigii Domini ac patroni mihi summa reverentia colendi. Quandoquidem mihi ad mandatum suae Maiestatis prohibitum sit a senatu Bartphensi exercere artem typographicam: quam solam didici, et per eam victum per aliquot annos quaesivi, non habeo in hac mea necessitate post Deum, ad quem confugiam, nisi ad Generosas Dominationes vestras, humillime supplicans, uti eadem dignentur pro me misero suas interponere preces apud suam Maiestatem, quo possim eam artem, quam didici sub imperio suae Maiestatis, nempe Wiennae, sub eiusdem imperio tractare ac victum per eam pro me, coniuge et liberis meis honeste quaerere. Promitto me nullos tales libellos, qui contrariuntur sacrae scripturae, et confessioni nostrarum Ecclesiarum a Divo quondam Ferdinando permissae in lucem emissurum. Quia vero postillam quondam Ungaricam iam sub praelo meo habeo, quam intermittere absque extrema meae rei familiaris antea satis afflictae per proximum incendium, iactura, ac interitu, non possum, ut ad finem eam deducam vestro permisso id facere mihi liceat, etiam atque etiam precor et obtestor. Hac absoluta praeter Calendarium Cracoviae conscriptum, nihil mihi exprimendum permitti cupio usque ad responsum a sua maiestate acceptum. Quare ne gravemini Generosi Domini annuere huic meae petitioni, et ad eam mihi benigne respondere. Quod quidem omni gratitudine reservare semper studere conabor. Sed quoniam absque literis assecutoriis Senatus noster non

³ FITZ József: *A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. II. A reformáció korában.* Bp. 1967. 254.

⁴ ÁBEL Jenő: *i. m.* 188.: „nam hanc unicam didicisti Wiennae”.

⁵ FITZ József: *i. m.* 252.

⁶ RMNy 424.

⁷ RMNy 426.

⁸ RMNy 425.

⁹ Magyar Országos Levéltár, Szepesi Kamara levéltára, E 254. Repraesentationes, informationes et instantiae, 1579. május. No. 1.

sit cessurus de suo proposito, Generosas Dominationes Vestras rogo, ut eadem Senatui Bartphensi scribere velint, ut non impediatur artificium usque ad responsum suae Maiestatis; Quandoquidem non tantum recentium, sed et veterum Imperatorum Sacri Romani imperii iura haec dubitant, ut accepto mandato Imperatoris differatur executio usque ad informationem suae Maiestatis, et responsum eiusdem. Unde neque Generosae Vestrae Dominationes neque ego fidelis semper subditus suae Maiestatis aliquod periculum expectare et metuere debemus, quandoquidem sua Maiestas sit princeps, custos, et tutor, ac defensor legum et iurium sanctorum quondam Imperatorum et Caesarum. Hisce Generosas Vestras Dominationes commendo in manus et protectionem Divinam. Scriptum Anno 1579. die Maii 20.

Generosarum Vastrarum Dominationum
servitor

David Gutgesell
Typographus

Idem supplicat Johannes Schader
Pastor Bartphensis et
Thomas Fabri Ludirector ibidem.

Magyar fordításban:

A bárffai David Gutgesell kérvénye a Szepesi Kamarához.

Nemes és méltóságos urak, igen tisztelendő patrónusaim! Mivel nekem a bárffai szenátus Ófelsége parancsolatára megtiltotta, hogy gyakoroljam a nyomdászi mesterséget — csak ezt tanultam, és néhány éve ezzel keresem a kenyeremet — ebben a szorultságomban Isten után nincs kihez fordulnom segítségért mint nemes uraságtokhoz, alázatosan könyörögve, hogy méltóztassatok értem, szerencsétlenül közbenjárni Ófelségénél kéréseitekkel, s ezáltal ezt a mesterséget, melyet Ófelsége birodalmában, Bécsben tanultam, gyakorolhassam ugyancsak az ő uralma alatt, s tisztességesen megszerezhessem vele az élelmet magam, feleségem és gyermekeim számára. Ígérem, egyetlen olyan könyvet sem fogok kinyomtatni, amely ellentétes a Szentírással és egyházainknak a szent emlékezetű Ferdinánd császár által jóváhagyott hitvallásával. Mivel pedig egy magyar prédikációs-könyv már a sajtóm alatt van, amelyet félbehagyni vagyonom végső romlása és pusztulása nélkül — ezt a legutóbbi tűzvész korábban már eléggé megrendítette — nem tudok, újra és újra kérem és esedezem, hogy engedélyetekkel dolgozhassak rajta a befejeztéig. Ezt elvégezvén a Krakkóban összeállított kalendáriumon kívül semmi másra nem kívánok nyomtatási engedélyt, egészen addig, amíg meg nem kapom Ófelségétől a választ. Ezért ne vonakodjatok, nemes urak, elfogadni a kérvényemet, és kegyesen válaszolni rá nekem. Ezt bizony mindig törekedni fogok hálával megiszolgálni. De mivel a mi szenátusunk biztosító irat nélkül nem fog engedni elhatározásából, kérem nemes uraságtokat, hogy szíveskedjetek írni ugyaneme bárffai szenátusnak, ne akadályozza mesterségemet Ófelsége válaszána megérkezéig; mivel a Szent Római Birodalom uralkodóinak törvényei — nemcsak az újabbaké, hanem a régieké is — e tekintetben ingadoznak, hogy az uralkodó rendeletének kézhezvétele után elhalasztatik-e a végrehajtás Ófelsége informálásáig és az erre adott válaszig. Ezért sem nemes uraságtoknak, sem nekem, Ófelsége mindig hűséges alattvalójának, nem kell valamilyen veszedelmet várni és attól félni, mivel Ófelsége a szerzője, őre, oltalmazója és védelmezője az egykori szent császárok és uralkodók törvényeinek és jogainak. Ezek után ajánlom nemes uraságtokat Isten kezébe és gondviselésébe. Iratott az 1579. esztendőben május 20-án.

Nemes uraságtok
szolgája

David Gutgesell
nyomdász

Ugyanezt kéri Johannes Schader
bárffai elsőpap és
Thomas Fabri bárffai iskolamester.

SZABÓ ANDRÁS

A középkori magyar történelem egy nem létező forrása. Gombos Albin Ferenc *Catalogus fontium historiae Hungaricae* című nagybecsű művének maradandó értékéről mi sem tanúskodik ékebben, mint az a tény, hogy a magyar középkori történelem búvárlói a megjelenésétől eltelt majd fél évszázad alatt tudomásunk szerint mind ez ideig nem találtak benne említésre méltó hibát.¹ Szentpétery Imre annak idején elhangzott kedvező ítélete a mai napig helytállónak bizonyult. Igaz Szentpétery csupán általánosságban bírálta Gombos művét. Az anyag tartalmi értékelését a kor történetén munkálkodókra bízta.² Gombos forráskiadványának különösképpen azok látják hasznát, akik kutatásaik során a magyar történelem külföldi forrásait kénytelenek, ha csak kivonatosan is tanulmányozni.

Mint ismeretes, Gombos művében összegyűjtött minden, számára hozzáférhető szöveget, illetve szövegrészt, amely az Árpád-kori magyar történelemre vonatkozó adatot tartalmaz. Természetesen senkitől sem lehet elvárni, hogy ilyen óriási munkát hiánytalanul végezzen el. Fennáll annak reális lehetősége, hogy a források tömkelegében Gombos — legjobb tudása mellett is — átsiklott egy-egy magyar vonatkozású adat felett. Így például nem vette fel művébe Roger Hoveden *Annales*-ét, mely forrás közli, hogy Alfred Worcesteri püspök 1058-ban Jeruzsálemben Magyarországon át utazott.³ Mi magunk részéről azonban ez alkalommal éppen egy ellenkező esetre szeretnénk felhívni a kutatók figyelmét. — Természetesen anélkül, hogy Gombos érdemeit kisebbiteni szándékunkban állana.

Forráskiadványában Gombos a 2096. szám alatt, *Epistola anonymi testis oculati de capta urbe Constantinopolitana anno 1204.* címmel a magyar történelem kútfői közé sorolta egy névtelen szemtanú beszámolóját Konstantinápolyban 1204-ben a kereszteshad által történt elfoglalásáról. A levél szövegét az *Annales Godefridi S. Pantaleonis monachi ad annum 1204.* című elbeszélő forrás tartotta fenn.⁴ Mint a többi külföldi forrást, Gombos ezt a névtelen levelet is. A. Potthast jegyzéke alapján vette fel művébe.⁵ Gombosnak természetesen nem állt módjában, hogy ennek az 1896-ban kiadott műnek adatait felülvizsgálja, jóllehet azok közül, egyik-másikat, a két kiadvány megjelenésének időpontja közt eltelt négy évtized alatt a forráskritika túlhalalhatta.

Potthast a Névtelen tanú levélét ugyan önálló forrásként tartotta számon, a forráskritika azonban bebizonyította ennek téves voltát. Egy francia forráskiadó: M. Bouquet még annak idején helyesen azonosította az *Epistola* szerzőjét.⁶ Az azonosítást Bouquet számára az tette lehetővé, hogy a Levél szövege, az említetten kívül fennmaradt még egy helyen; az, egyébként Potthast katalógusában is szereplő *Chronicon Regia Coloniensis*-ben.⁷ Ez a forrás azonban a Levéllel szó szerint egyező szöveg szerzőjének nevét is feltüntette. Mint az Bouquet megállapította, az addig névtelennek tartott Levél írója nem más mint Hugo de Saint Paul gróf, a negyedik keresztes hadjárat egyik vezéralakja.

¹ GOMBOS A. F., *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevu ducum et regum ex stirpe Arpad descendantium ab anno Christi DCCC. usque ad annum MCCC, I—III*, Budapestini, 1937—1938. Ismerteti: Szentpétery I., *Századok*, 1938, 519—523.

² SZENTPÉTERY: *i. m.*, 523.

³ Vö.: HAKLUYT R., *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nations; made by sea or overland to the remote and farthest distant quarters of the earth at any time within the compass of these 1600 years*, II. London, 1927, 403. Továbbá: MOMČILOVIĆ B., *Neki rani kontakti Engleza sa Srbijom (do 1600. godine)*, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, XVI/2(1973), 637.

⁴ GOMBOS: *i. m.*, II, 895—896. L. továbbá a 6. sz. jegyzetet.

⁵ POTTHAST A., *Wegweiser durch die Geschichtswerke des europäischen Mittelalters bis 1500*, I, Berlin, 1896. A továbbiakban az 1954. grazi fototyp kiadást idézzük.

⁶ BOUQUET M.: *Recueil des Historiens des Gaules et de la France*, 18, Paris, s. a.

⁷ POTTHAST: *i. m.*, 239—240.

⁸ BOUQUET: *i. m.*, 517.

Bouquet felfedezése által a Godefrid barát Annalesében közölt level elvesztette önálló forrásértékét. Ezután csupán az említett szerző levele csonka másolatának kell tekinteni.

Mivel a Kölni Királykrónikát, illetve annak magyar vonatkozású töredékét, mely a Levél szerzőjének nevét is tartalmazza Gombos felvette művébe, az azonosítást — habár ez nem tartozott szigorúan véve kiadói feladatai közé — maga is elvégezhetette volna. Ő azonban csupán Potthastra támaszkodott, és nem értékesítve Bouquet felfedezését, szintén kétszer közölte Hugo de Saint Paul levelét, illetve annak töredékét: egyszer a Királykrónikában, írója neve alatt; másodszer pedig mint a Névtelen tanúté.⁹ Ez valószínűleg nem következett volna be, ha Gombos — akár csak a saját maga számára is — elvégzi nemesak, amint azt Szentpétery észrevételezte, a főcímek, hanem azontúl az egyes közölt szövegrészek összehasonlítását is. Ezt Gombos, Szentpéterytől eltérő véleményünk szerint, legalább is a fent ismertetett esetben nem tette meg.¹⁰

A tartalmi összehasonlítást a Gombos művét felhasználni szándékozó kutató kénytelen elvégezni. Nem lehet ui. eleve kizárni további hasonló esetek előfordulását. Ha azonban ez az óvatosság indokolatlan is lenne, Gombos jegyzékéből mindenféleképpen törülnünk kell az Epistola anonymi testis oculati-t mint nem létező kútfőt. E levél, azáltal hogy megszűnt általában történeti kútfő lennie, elveszítette egyszersmind forrásértékét a magyar történelem számára is. Ezáltal a magyar történetírás szegényebb lett ugyan egy kútfővel, de gazdagabb egy, a forráskiadás terén szerzett tapasztalattal, melyet jövődő, Gomboséhoz hasonló jellegű publikációk esetén feltétlenül kamatoztatnia kell! Nem téveszthető azonban szem elől, hogy minden újabb kútfőkiadáshoz az ő művét kell alapul venni. Szolgáljon addig is ez az adalék segítségül Gombos nélkülözhetetlen művének jobb ismeretéhez és alkalmazásához!

ROKAY PÉTER

Az Útitárs című imakönyv első kiadása (1639). Egy Keszthelyen őrzött, 1652-ben megjelent párizsi nyomtatvány¹ kötésének töltelékanyagából magyar nyelvű nyomtatványtöredékek kerültek elő, köztük az *Útitárs* című imakönyv eddig ismeretlen kiadásáé. E töredékek a mű csonka címlapját, ajánlását, kalendáriumát és tartalomjegyzékét őrizték meg számunkra.

Az *Útitárs* első kiadását eddig csak utalásból ismertük. Megjelenési évére az 1643-as kiadás egyetlen fennmaradt csonka példányának előszavából lehetett következtetni, melyben Rezenyi György pásztonyi kanonok ezt írja:

„A Kegyes Olvasóhoz: Három esztendővel ez-előtt, egy Isten-féld és Nemzete-szerető Egyházi ember szedegetett vólt egybe egy Imádságos Könyvetskét, a' Keresztyének közönséges hasznára; melyet ÚTI-TÁRS-nak nevezett.”²

Korábbi szakirodalmunk — Szabó Károly tekintélyétől is megerősítve — az 1643-ban megjelent „három esztendővel ez-előtt” kifejezést szó szerint értelmezve az első kiadást 1640-re datálta: „Föltűnő, hogy az 1640-ben több mint ezer példányban kibocsátott első kiadásból ma egy sem ismeretes.”³

⁹ GOMBOS: *i. m.*, I, 483; II, 895—896.

¹⁰ Vö.: SZENTPÉTERY, *i. m.*, 520, 521.

¹ PONCIUS, Joannes: *Integer theologiae cursus ad mentem Scoti*. Parisiis 1652. Jelzete: KE 8.

² RMK I 1607. Pédány a budapesti Egyetemi Könyvtárban.

³ Uo.

Vallatára fogván az előkerült töredékeket, az alábbi megfontolások alapján helyesbítünk kell az 1640-es megjelenés évet:

1. Az imádságos könyvecskét ajánló könyvnyomtató írásának kelte: „Sz. Mátyás Apostol napján. 1639.” Az ajánlást a könyvnyomtató a kötet kiszedése után szokta írni. Hogy a kötetet már kiszedték, bizonyítja az is, hogy a töredékeken található tartalomjegyzék lapszámokat tüntet fel.

2. A naptárrész 1639-től 1661-ig tart. Semmi értelme nem lett volna az 1639-es év feltüntetésének, ha a kötet 1640-ben jelent volna meg. (A második kiadásé: 1643-tól 1665-ig tart.)

3. Végezetül, a csonkán megmaradt címlapon — ha a betűk arányos elhelyezését figyelembe vesszük — az MDCXXXIX-es évmegjelölés esik középre.⁴ (L. 1–2 képet!)

Az előkerült töredék nyomtatási helye Pozsony, ideje 1639. Az ajánló sorok végén egy eddig ismeretlen könyvnyomtató neve is fölbukkan: *Zavari György*.

A 17. század első felében „a pozsonyi nyomda kiadványai többnyire hiányos impresszummal, rendszerint a műhely megnevezése nélkül jelentek meg ... 1631–1642 közötti években a hely és évszám mellett a pozsonyi nyomtatványokon egyetlen egyszer sincs a műhely megnevezve.”⁵

Holl Béla kutatásaiból tudjuk, hogy Némethi Jakab „... élete utolsó tizenegy esztendejében, 1635–1644 között Pozsonyban a kollégium nyomdájának vezetője, igazgatója (corrector typographiae, praefectus typographiae) volt.”⁶ Vagyis az ő igazgatása alatt működő Pázmány-féle nyomdának⁷ volt könyvnyomtatója Zavari György.

Az *Útitárs szerzőjéről* az újonnan előkerültek alapján sem tudhatunk meg többet: „egy Istenes Papi személy”, vagy ahogy Rezenyi György írta: „egy Isten-féld és Nemzete-szerető Egyházi ember.” Vagyis Hajnal Mátyás szerzősége továbbra is csak feltételezés. Hajnal Mátyás ugyanis egyik vezető egyénisége volt annak a „jezsuita-missio”-nak, amely Esterházy Miklós nádor és felesége Nyáry Krisztina körül, a főurak katolizálásában tevénykedett,⁸ ám nemcsak ő teljesített szolgálatot az Esterházy udvarban. A hiányos ajánló sorokat olvasva megtudhatjuk, hogy az imádságos könyvecskét Thurzó Örszébetnek, Esterházy Miklós második felesége leányának készítették.

⁴ A tükörméret 74×48 mm a címlapon is (a keretdíszot beszámítva). Miként a legalsó sorban lévő „esztendőben” szót pontosan középre helyezték, bizonyára a felette szereplő sorral is ezt tették: azaz a 'Posomban helymegjelölés előtti távolságot tartották meg a jobb oldalon is. Az M.DC.XL., vagyis az 1640-es évszám ezek alapján nem jöhet szóba, sőt az 1639-es év is csak az M.DC.XXXIX., és nem az M.DC.XXXVIII. alakban szerepelhet.

⁵ HOLL Béla: *A pozsonyi nyomdászat történetéhez a XVII. század első feléből*. MKSz 1973, 375. — Ecsedy Judit szíves közlése szerint 1623 és 1648 között a pozsonyi nyomtatványokon a következő variációkkal találkozhatunk:

Pl. 1623–1638. „Nyomtatták Posomban (vagy Posomban) ... esztendőben.” (Kivéve: 1631-ben, mikor Rikesz Mihály volt a nyomdász. RMNY 1509, 1510.)

1639. „Posomban 1639. esztendőben.” RMK I 697.

1640. „Ki-nyomtattatta Posomban (t. i. a szerző). RMK I 705. stb.

⁶ HOLL Béla: *Ferencffy Lőrinc. Egy magyar könyvnyomtató a XVII. században*. Bp. 1980. 176.

⁷ Pozsonyban a 17. század első felében három nyomdai felszerelést különíthetünk el: 1. „A Pázmány által a magyar jezsuitáknak adományozott nyomdát”. 2. a „Typus Ferencffyanus”-t. 3. és a „Typus novissimus”-t. Holl i. m. (5. sz. jegyzet) 383. Töredékünk megjelenési éve kizárja, hogy az utóbbi kettő szóba jöjjön, ugyanis a korábban megszerzett „Typus Ferencffyanus”, melyet Ferencffy Lőrinc királyi titkár Prágában saját költségén vásárolt, Némethi Jakab szorgalmazására csak a tulajdonos 1640-ben történt halála után került Bécsből Pozsonyba. Holl i. m. (5. sz. jegyzet) 384.

⁸ RMNY 1422. és Jenei Ferenc: *Ismeretlen irodalmi levelek a Batthyány-levéltárból*. ItK 1960, 687.

A bevezető sorok elmondják még azt is, hogy Nyáry Krisztina „panaszolkodott egy[házi ember]ek-előtt, olly Magyar Imádságos könyvetskék szűk-vólta-felől mell'eket Ifiuság, s kiváltképpen Leányaszszonyok, jó módgyával magokkal hordozhatnának.” A kis méretű imakönyvvel Nyáry Krisztina kívánságának tettek eleget, hogy a „Leány aszszonyok jó módgyával magokkal” hordozhassák. Tetszetős külsejére Malomfalvai Gergelynek, Battyhány Ádámmal írt levelében is történik utalás:

„A' mint uezsem ezembe nehezen lehet olyan formaban az imadsagos könyv, mint az utitárs, mind az által azon lesznek tellyes tehetségem szerint, hogy Nağodk kedue szerent legyen.”⁹

Az *Útitárs* olvasottságát és népszerűségét mi sem bizonyítja jobban, mint az a Rezenyi György ajánlás, melyből kiderül, hogy az 1639-ben ezernél több példányszámban nyomtatott könyvecskéből 1643-ban már nem volt forgalomban egy sem.¹⁰

Az *Útitárs* című katolikus imakönyv¹¹ az OSZK bibliográfiai nyilvántartása szerint, 1769-ig kilenc kiadásban¹² jelent meg. Egynél több példány egyikből sem maradt fenn, pedig például az 1686. évi (példányból nem ismert) nagyszombati kiadás 3000 példányban került forgalomba.¹³ Valószínű, hogy e népszerű imakönyvet a ma ismertnél többször kinyomtatták.

Az 1639-es kiadás tartalomjegyzékét összehasonlítva az 1643-ban megjelentével a következőket állapíthatjuk meg:

1. Az 1643-as kiadás 396 lap terjedelmű. Az 1639. évi (a tartalomjegyzék alapján) néhány lappal lehet 319-nél több. A második úgy követi az első felépítését, hogy néhol betold egy-egy új imádságot, esetleg kiegészíti (kiegészítheti) a már meglévőket.
2. A második kiadás „laistroma” (= tartalomjegyzéke) — az előző pontban írtak alapján — nem szó szerint másolja az 1639-es kiadásét.
3. A Rezenyi-féle (1643) kiadás fennmaradt példányából a címlapon kívül hiányzik a március és április hónapi kalendárium. Az első kiadás kalendáriuma teljes.
4. A naptár rész, a megjelenési évtől függően, eltér.
5. Az 1639-es kiadásból előkerült két ív valószínűleg próbanyomatnak készült. A próbanyomat ívei 12-es beosztásúak. A kilövés azonban rosszul sikerült, s így az ív megfelelőképpen nem hajtogatható. Az alkalmazott ívjel: (?)
A címlapot keretdísszel látta el, a tartalomjegyzéket pedig egyszerű záródísszel fejezte be a nyomdász.

⁹ ESTERHÁZY Miklósné, szül. Nyáry Krisztina, első férje: *Thurzó Imre*. Ebből a házasságból született Thurzó Erzsébet.

¹⁰ Az RMK I 1607. (Pozsony 1643.) előszavának részlete: „Mivel pedig e' Könyvetskének (noha akkor [ti. „három esztendővel ez-előtt''] ezernél-is többet bocháltak-ki) már minden Nyomatási el-fogytak; hogy annak emlekezete, a' Nyomatásokkal-együtt feledékenségre ne menne; ujonnan akarám nap fényre hozni, és magam költségével (noha nem sokkal) a' Magyarok javára ki-nyomatni . . .”

¹¹ *Útitárs* címmel 1734-ben Fábri Gergely Győrött evangélikus imakönyvet is jelentetett meg: Nürnberg impresszummal.

¹² A kiadások és a példányok lelőhelyei: Pozsony 1639. (Keszthely) — Pozsony 1643. (Bp. Egyetemi Könyvtár) — Nagyszombat 1678. (Bp. OSZK, RMK I 1226a.) — Nagyszombat 1686. (Ø) — Kolozsvár 1714. (Pozsony, Egyetemi Könyvtár) — Győr 1745. (Bp. Egyetemi Könyvtár) — Csíksomlyó 1749. (Bp. OSZK) — Nagyszombat 1764. (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár) — Nagyszombat 1769. (Bp. Egyetemi Könyvtár).

¹³ SZABÓ József: *A pozsonyi könyvnyomdák története 1610-től 1826-ig*. Gutenberg (Eger) 1866, 85.

Az 1639-es *Úttárs címlapja* (kiegészítve a későbbi kiadásokból):

U T I — T A [R S] / R E G G E L [’s E S T V E] / és egyéb [üdőkben] / gyakorlando Im[ádságok, ha-] / lá-adások, [Dicsiretek, és] / Lelki [óhajtások.] / M E L L Y E K, [M I N T - E G Y J Ó] / U T I — T Á R S [A S Á G az em ?] / bert e’ Földi szá[rán ?] / dokságban vi-gasz[tallyák, ve-] / szedelemtől oltal[mazzák és] / végre Mennyei [hazájába] / jutattyá[k] / ¹Posomban, M.DC. [XXXIX.] / esztendőben.

Zavari György könyvajánlása:

...etes és Ngős / ... U R Z O Ó R- / ... Aszszonnak, / ... int: es Ngős / ... Z T E R - H A S I / ... erelme Házás- / ... kegyelmes Aszszo- / ... nak. / ... ya Isten tőlünk, / ... nyom, hogy az ő / ... k emberek-kő- / ... m, semmit hátra / ... Ezt, szeme-előtt / ... or-Ispánné Aszszo- / ... Grof Nyári Kristina / ... d Szerelmes Annya, / ... panaszol- kodott Egy- / ... ek-előtt, olly Magyar / Imádságos könvetskék szük-völ- / ta-felől, mell’e- ket Ifiuság, ’s kivált- / képpen Leány-aszszonyok, jó mód- / gyával magokkal hordozhatná- nak. Méltó panasznak látvan / ezt egy Istenes Papi személy, arra / indíttatott, hogy mas Imádságos / könvekből, rövid és aítatos Imád- / ságokat, ’s Lelki eppültre-való / dolgokat szedegetvén egybe, azo- / kat én-általam, az eléb említettekén / kívül, egéb rendeknek-is javára, / e’ kis formában ki-nyomtat. . . á. / E Könvetskét pedig, Uti-társ- / nak ne-vezte: nem chak azért, hog’ / azt magunkal könnyen viselhet- / tyúk, hanem még a’fözlött, a’ben- / ne-levő Imádságotskáknak, és Ai- / tatosságoknak természetiért-is; / mellyek Útunk terhét künnebbi- / tik, fáratságát nyugottják, sze- / renchétlenségét távoztattják, szo- / moruságát vizgattalyák. / Noha pedig külső színében, ez / eggy-ügyűeb, hogy-sem mellyel én / Ngd eleibe merjek menni: mind- / azáltal, ennek belső mivoltát te- / kintvén, a’ Ngd méltóságához ezt / méltatlannak nem ítélem. Ille- / n- / dő böchüllettel azért, imé én e’ / Könvetskét Ngodnak nyújtom: / kérvén azon, hogy Ngd-is aláza- / tos szolgájától ezt jó neven vegye. / Posomban, Sz. Mátyás Apostol / napján. 1639. Ngdnak / Alázatos szolgája, / Zavari György Könyv-nyomtato.

HÜBERT ILDIKÓ

Teleki László nevelésügyi munkásságához. A magyar művelődéstörténet számon tartja, de nem ismeri kellően és ezért nem tekinti jelentősnek Teleki László (1764–1821) munkásságát.¹ A nemzeti nyelvért, az anyanyelvű tudományosság fejlesztéséért, az akadémiai eszme megvalósulásáért, a magyar nyelvű színjátszásért sokan küzdöttek ebben a korban Bessenyeitől Széchenyiig. A nagy nevek, az igazán jelentős művek mellett azonban mégis figyelmet érdemel Teleki László három munkája is, amelyekből egységes és haladó művelődéspolitikai koncepció bontakozik ki. A három mű közül kettő nyomtatásban is megjelent a legkorábbi kéziratban maradt.² A kézirat általános nevelésméleti, a *Buzgó esdeklések* és az akadémiai tervzet közoktatási, tudomány- és művelődéspolitikai vonatkozásai kiegészítik egymást.

Thaisz András, Teleki László életrajzírója a *Tudományos Gyűjteményben* közzétett munkájában³ említést tesz arról, hogy Teleki a nevelésről „tudományos munkát” írt, de magát a művet nem ismeri. A kézirat 1907-ben került elő. A Teleki család levéltárának egy része ekkor került az Erdélyi Múzeum tulajdonába. Kelemen Lajos az anyag ren-

¹ L. VOINOVICH Géza: *Idősebb Gróf Telekei László irodalmi munkássága* ItK 1899. 129—167. — NÉGYESY László: *Egy régi magyar kultúrpolitikusról*. MPEad 1901. 595—605. — LUKÁCSY Sándor: *Id. Telekei László nevelésügyi reformgondolatai*. Köznevelés 1963. 346.

² *A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó Esdekléslei gr. Telekei Lászlónak*. Pest 1806. 296. — *Über die Einrichtung einer Gelehrten-Gesellschaft in Ungarn*. Eine unmassgebliche Meinung des Gr. L. Teleki. Pesth, 1810. — TELEKI László: *A nevelésről*. MTAK Kézirat-tár, Régi s új írók 4-r. 133 sz.

³ Thaisz András: *Gróf Széki Telekei László életrása*. Tudományos Gyűjtemény 1823. I. 89—95.

dezése során bukkant rá a nevelésről szóló munkára, melynek részletes elemzésére és értékelésére még nem került sor. Imre Sándor 1925-ben a *Protestáns Szemlében* mindössze⁴ egy rövid cikkben emlékezett meg a kéziratról, egy évforduló kapcsán. Ő négy szöveg-változatot ismer. Akkoriban három példány az Erdélyi Múzeum Levéltárában volt (kettő a Teleki, egy a Wesselényi család iratai közt), egy pedig az Akadémia Kézirat-tárában. Ez a családi könyvtárral együtt 1844-ben kerülhetett oda.

A kézirat keletkezésének körülményei is érdekesek: Teleki, fiai majdani nevelőjének, a külföldön tanuló Szabó Andrásnak írta 1796-ban az útmutatást. Az Erdélyben található, *Tanácsadás a gyermeknevelés ügyében* címet viselő kéziratváltozatok tele vannak személyes jellegű utalásokkal.

1809-ben Wesselényiné Cserei Ilona tanácsot kért rokonától, Teleki Lászlótól, milyen elvek szerint neveltesse fiát, az akkor 13 éves Wesselényi Miklóst. Teleki elküldte a *Tanácsadás* módosított változatát. (Ez található a Wesselényi család iratai között.) „Ami a planumot illeti — írja Cserei Ilonának — én jobbat nem küldhetek a magam meggyőződése szerint annál, amely szerint a magam tulajdon fiú gyermekeimet neveltem. Most azt leíratom, kivévn az azon részét amely egyedül a magam gyermekeire alkalmazható, ahelyett pedig az alkalmazást a Nagyságod egyetlen egyére teszem meg.”⁵

Az Akadémián található kézirat a *A nevelésről* címet viseli.⁶ A 8 ív terjedelmű mű elméleti jellegű, rendszeres nevelés- és oktatásmélelet magyar nyelven, melyet szerzője kiadásra szánt. Ennek bizonyítéka a következő néhány sor a bevezetésből:

„De nem fog talán más is engem megítélni, hogy munkától üres óráimat ezen igen nemes tudománynak megírásával töltvén, az erről való gondolataimat Anyai nyelven ezen rövid munkátskámban Hazám fiai jobb részeknek ítélete alá botsátom.”⁷

Hogy a kézirat végül is miért nem jelent meg nyomtatásban, nem tudjuk, okát csak találgatni lehet. Elég ha az 1793-as cenzúratörvényt kiegészítő 1796. május 6-i dekrétumra gondolunk, az egyre szigorúbbá váló közlési feltételekre, vagy egyszerűen arra, hogy Teleki 1796-ban írta a művet, egy évvel a magyar jakobinus mozgalom bukása után. (Itt kell megemlítenünk azt a tényt, hogy Teleki László külföldi tanulmányútja idején (1784—1787) Göttingában ismerkedett meg közelebbről a szabadkőműves eszmékkel — bár nevelőjétől, Cornelis Dánieltől korábban is hallhatott ezekről — és apja határozott tilalma ellenére csatlakozott a társasághoz.)⁸

A bevezetésben Teleki beszél a pedagógiának — mint önálló tudománynak — rendkívüli szükségességéről és hasznáról:

„A mai megvilágosodott emberi korban minden egyéb tudományok a pallérozásnak legfőbb pontjára fel vitettek, és ez az emberi nemzetet annyira szerentséltető tudomány azaz a nevelésnek mestersége annyira el van hagyva, hogy vagy igen kevesen írtak róla, vagy akik írtak is, azok is tsak immel-, ámmal és nem fundamentumosan dolgozták ki ezen nevezetes tárgyat.”⁹

Fájlalja, hogy „a Magyar nemzetnél oly kevés betse vagyon ezen tudománynak.” Teleki célja nem pusztán magyar nyelvű, hanem egy *eredeti* magyar nevelés és oktatásmélelet megírása volt:

⁴ IMRE Sándor: *Gróf Teleki László Tanácsadása nevelésről*. Protestáns Szemle 1925. 603—608.

⁵ IMRE Sándor: *i. m.* 606.

⁶ A kézirat nagy része Teleki László kézírása.

⁷ TELEKI László: *A nevelésről*. 4-

⁸ Vö. F. CSANAK Dóra: *Két korszak határán* 345.

⁹ TELEKI László: *A nevelésről* 5.

„Minekelőtte pedig azon munkához fogtam volna, elolvastam nagy részét azon Német s Frantzia könyveknek amelyek a nevelésről szóllanak, de kéntelen vagyok megvallani, hogy azok közül egy se tett nekem eleget, és ezért úgyis gondoltam el magamban, hogy ezen munkámban a magam gondolatját kövessem. . . . Ez nem fordítás, hanem Anyai nyelvemem originális munka.”¹⁰

Rendszert próbált alkotni:

„A nevelés mestersége még eddig Systemaba nem hozatott, ezért bajos systematice rolla írni. . . Megpróbálok, hátha Systhema alá tudnám hozni.”¹¹

A továbbiakban körvonalazza a nevelés általános elveit. Mikor ezt a részt olvassuk, hasonlóságot fedezhetünk fel, (sokszor még a megfogalmazásban is) a szerző nézetei, és Hajnóczynak 1792-ben az országgyűlés művelődési bizottsága reformtervéhez fűzött megjegyzései között.

Teleki általános elvnek tartja, hogy a tanulási lehetőséget minden gyermek számára biztosítani kell, tekintet nélkül társadalmi helyzetére, vagyoni állapotára, vallására. Állami kézben levő szabályozott iskolarendszert kíván, és az oktatás magyar nyelvűségét. Az elemi ismeretek mellett az iskolának a jövőendő pályára is fel kell készítenie a gyermekeket. Ez egyben az iskolázás időtartamának meghosszabbodását is jelenti.

A „gazda nevelés” a „mesterember nevelés” a „kereskedő nevelés” a „provinciális (hivatalnok) nevelés” a „katona nevelés” és a „papi nevelés” különböző iskolatípusokban folya, speciális program szerint.

A nevelés célja, hogy a „Hazának és a közönséges polgári társaságnak” hasznos tagjává váljon a gyermek. Egyéni boldogságát találja meg a társadalom érdekében kifejtett közhasznú tevékenységben. A szerző felosztása szerint a nevelés három fő területe a következő: *Educatio Physica*, *Educatio Moralis*, *Scientifica Educatio*. A három terület, a *testi*, erkölcsi és értelmi nevelés „szorosán egybe van kötve egymással. . . úgy, ha akármelyik ezek közül negligáltatik, az egész nevelésben a nevezetes fogyatkozás kitetszik.”¹² Megjegyzi, hogy „a mi Haza-béli iskoláinkban nagy fogyatkozás, hogy tsak az utolsót tartjuk a Nevelés objektumának, a másik kettő pedig egészen negligálva vagyon.”¹³

A továbbiakban Teleki részletesen ír a *testi* és erkölcsi nevelés elveiről. Nézetei Locke hatását mutatják, akinek műve nemcsak eredetiben, hanem német és francia fordításban is megvolt apja könyvtárában. A magyar változat, melyet Székely Ádám fordított és adott ki 1771-ben, szintén megtalálható Teleki József könyvei között.¹⁴ A kézirat legterjedelmesebb része az értelmi nevelés kérdéseinek rendszeres kifejtése. Míg Locke az értelmi nevelést az erkölcsi nevelés eszközének tekinti, Teleki helyesen ismerte fel, hogy a kettő egymással összefüggő, de mégis önálló területe a nevelésnek. Az értelmi nevelés legfontosabb elve a fokozatosság. A gyermek rendszeres oktatása öt-hat éves korban kezdődjön. Ekkor már minden gyermek jól beszél az anyanyelvén. Ez alapfeltétele az olvasás és írás elsajátításának. Miután a gyermek anyanyelvén már jól ír és olvas, gondot kell fordítani az „értelemmel való olvasás és írás” képességének kialakítására.

Ezután kezdődhet az élő nyelvek tanulása. A nyelvtanulás elengedhetetlen feltétele az anyanyelv „fundamentumos” ismerete. Teleki itt megjegyzi: „Én a magam Nemzetit tiszteltem, nemzeti nyelvét betsülöm, de mégis távoll vagyok attól, hogy magyar em-

¹⁰ TELEKI László: *i. m.* 7.

¹¹ TELEKI László: *i. m.* 9.

¹² TELEKI László: *i. m.* 10.

¹³ TELEKI *i. m.* 16.

¹⁴ CSANAK Dóra: *i. m.* 374.

bernek idegen nyelveket nem helyes tudni.”¹⁵ Újszerű az a felfogása, hogy a gyermeknek érteni és beszélni kell a környezetében élő népek nyelvét. (A magyar gyermeknek a román és a szlovák nyelvet.) A tudományos pályára készülőknek tökéletesen kell beszélni és írni a világnyelveken, németül, angolul, franciául. A „megholt” nyelvek ismerete is lényeges, „de csak a magasabb képzettséget igénylő pályákra készülőknek.”

Érdekes, bár vitatható Telekinek az a nézete, hogy csak a nyelvek elsajátíttatása után, tíz — tizenegy éves kor körül kell elkezdeni a tudományok tanulását. A következő tudományokat kell oktatni: „historia, mathesis, metaphisica, phisica, statistica, politica, aesthetica, medicina, theologia és a testi gyakorlások tudománya”. A tárgyak tartalmára, a „mit tanítsunk” kérdésére nem tér ki, az oktatás módszereit azonban részletesen tárgyalja a „A Tanításnak és tanulásnak Módjáról” című fejezetben.

Érdeemes kiemelni az önálló ismeretszerzésre vonatkozó elvét. Ezt Teleki „magától való tanulásnak” nevezi. Ezen a területen elsőrendű feladat mai szóhasználattal élve, az „olvasóvá nevelés”. Az olvasást „a gyermek ne tartsa munkának, hanem gyönyörűségnek. Az olvasáshoz való hajlandóságot ha már így megvan, igen könnyű nem csak fenntartani, hanem napról-napra tovább is vinni.”¹⁶ Az olvasásnak nem pusztán az értelmi, hanem az érzelmi nevelésben is szerepe lehet. Ezt a gondolatot Teleki így fogalmazza meg: „Vannak olyan románok, amelyek nem csak az értelmet, hanem a szívet is fejlesztik.” Azt vallja, hogy a gyermeket semmiféle olvasmánytól, még a „vallásellenes” könyvektől sem szabad eltiltani. Az olvasás engedélyezése és megvonása a jutalmazás és büntetés eszköze lehet.

A későbbiekben a pedagógus személyiségére vonatkozó gondolatait a „Nevellőnek tökéletességéről” cím alatt írja le, majd a mű utolsó részében pontokba szedve még egyszer összefoglalja a nevelésről vallott felfogását.

Ha értékelni próbáljuk a művet, legfőbb erényeként a rendszerességet emelhetjük ki. Teleki áttekintette a nevelés elméletének minden területét, munkáját logikusan, világosan építette fel; a kézirat tartalmaz néhány valóban eredeti gondolatot és új összefüggéseket tár fel. Az 1796-ig publikált magyar nyelvű neveléstudományi művek¹⁷ közül, tartalmát és stílusát tekintve, egyaránt kiemelkedett; kár, hogy nem jelent meg.

A nevelélméleti kézirat születése és a *Buzgó esdeklések* megjelenése közötti tíz év a nyelvünkért folytatott harc jegyében telt el. Ezt a művét Teleki egy pályázati felhívás hatására írta.¹⁸ A csaknem háromszáz lap terjedelmű munka 1806-ban jelent meg; részei a következők:

- A magyar nyelvnek eredete a nemzeti históriából lehúзва.
- A magyar nyelvnek minéműsége, természetete és theoriája.
- Annak meghatározása, mennyire ment légyen eddig a magyar nyelv pallérozása.
- Mitsoda akadályai voltak eddig a magyar literaturának?
- Azon eszközökről és módokról amellyek által ez után a magyar nyelv kimivelése élémozdittatik.
- Némely a magyar nyelv pallérozása és közönséges béhozása körül való nehézségekről.
- Toldalék.

¹⁵ TELEKI László: *A nevelésről* 47.

¹⁶ TELEKI László: *í. m.* 65.

¹⁷ A fordításoktól eltekintve 1796-ig a következő pedagógiai témájú művek jelentek meg Magyarországon, magyar nyelven: 1. *Petrovsky Sándor írchoz Molnár Jánosnak Tizen-öt levelei midőn őt a jó nevelésre való írásra ösztönzé.* Pozsony—Kassa, 1776. — 2. PERLAKY Dávid: *A gyermekek jó neveléséről való rövid oktatás.* Komárom, 1791. — 3. SZAKONYI József: *Oskolai Vezér vagy az okos és hasznos tanításra vezető könyvetske.* Pozsony, 1792.

¹⁸ Kultsár István pályázati felhívása.

A mű részletes ismertetésére nem kerülhet itt sor, de kiemeljük Telekinek a közoktatásügyre és a nemzeti művelődésre vonatkozó gondolatait. Érdemes ezeket összevetni a szintén 1806-ban megjelent ún. „második Ratio”-val.¹⁹

Teleki felismerte, hogy a nyelv csak a tudomány és a művelődés egészével párhuzamosan fejlődhet. A művelődés legfőbb tényezőjének az oktatást tartja. Összefoglalja a magyar közoktatásügy korabeli állapotát, elemzi a súlyos hiányosságok okait. Itt említi meg, hogy az aggasztó állapotok egyik oka az, hogy a pedagógia, mint tudomány Magyarországon szinte ismeretlen. Ennek kidolgozását és „systemába hozását a mi magyar nemzetünk még csak meg sem izlette.” Kimondja, hogy az ez által okozott kárt alig pótolhatjuk. Éppen ezért javaslatai között elsőrendű helyet foglal el a pedagógia szervezett oktatása. Elengedhetetlennek tartja, hogy a tanárok a „gyermeknevelés mesterségéhez való tökéletes értést” is elsajátítsák. Ez csak magas szintű és szervezett tanító- és tanárképzés keretében valósulhat meg. A második Ratio ezt a kérdést elhanyagolja, hiszen a tanítóképzést a normaiskolákban kívánja megoldani, ahol tudományos igényű képzésről nem lehet szó.

Teleki szorgalmazza az iskolarendszer tartalmi és módszertani megújítását. A falusi és kisebb városi iskolákban az elemi ismereteket egységes alapelvek szerint kell tanítani. Ezen a Ratio által is megfogalmazott elven túllépve, Teleki a szakismeretek oktatását is alapvetőnek tartja. Kimondja, hogy falun oktatni kell a mezőgazdasági ismeretek elméletét és gyakorlatát, a városi iskolákban pedig a jövőbeni mesteremberek és kereskedők számára szükséges ismereteket. A gimnáziumokban természettudományokat és modern nyelveket, de emellett latint és görögöt is tanítsanak.

A tanítás nyelve minden iskolatípusban, a főiskolákon is, a magyar nyelv legyen. Teleki hisz abban, hogy nyelvünk alkalmas mindenféle tudomány művelésére, és a tudományok magyar nyelven történő oktatása a nyelv fejlődését is elősegíti.

Nem kerülik el a szerző figyelmét a tankönyvek problémái sem. Felismeri, hogy szükség van egységes tankönyvekre, mert csak így biztosítható az oktatás megfelelő színvonala. A tankönyvírást egy felelős testületre bízna, amely az adott tudomány szakembereiből állna. Az iskolai oktatás elavult módszereit is felül kívánja vizsgálni. A tanárok elvont, minden gyakorlatiasságot nélkülöző előadásait fel kell hogy váltsa a pedagógus és a tanulók közös munkája. A pusztán az emlékezetet igénybe vevő számonkérés helyett a gondolkodtatás legyen a cél. A Ratio szerkesztői az önálló gondolkodást nemhogy célnak nem tekintették, hanem igyekeztek gátak közé szorítani. A tanulók fegyelmezésének problémája is foglalkoztatta Telekit. A brutális módszerek helyett a meggyőzés, a jó példa, a szép szó erejében hisz, ellentétben a dokumentum szerkesztőivel, akik a testi fenyítést, súlyosabb esetben az elzárást, a „carcert” tartották a legcélravezetőbb fegyelmezési módszereknek.

Érdekes, újszerű és ma is aktuális gondolata Telekinek a tudósképzés eszméjének felvetése. Már gyermekkorban kiválaszthatók azok a tanulók — és nem elsősorban a főnemesek gyermekei közül —, akik alkalmasak felsőbb tanulmányokra, alkotó tevékenységre. Őket becsülni és támogatni kell. Ez az állam feladata. Gondtalan tanulási lehetőséget kell nekik biztosítani itthon és külföldön, tanulmányaik befejezése után pedig lehetőséget kell nyújtani nekik arra, hogy kizárólag hivatásuknak élhessenek, ne kelljen megélhetésükért küzdve, tudományos munkájukat háttérbe szorítani. Ez az igény már messze túlmutat a kor dokumentumain.

Teleki művelődés- és tudománypolitikai elképzelései, amelyeket a *Buzgó esdeklések* utolsó részében és később az akadémiai tervzetben kifejt, haladóak. Felismeri a szín-

¹⁹ *Ratio Educationis Publicae totiusque Rei Litterariae per Regnum Hungariae et Provincias adnexas.* Budae, 1806.

háznak a nemzeti művelődésben betöltött komoly szerepét, és már ekkor magyar nyelvű színjátszást kíván, állandó magyar színházat, és ami egészen egyedi: szervezett színészképzést. Megemlíti a nyilvános könyvtárak felállításának szükségességét is. A cenzúra nélküli tudományos könyvkiadást a majd megszülető Tudós Társaság hatáskörébe utalja.

A Tudós Társaság felállításának eszméje, szervezeti kereteinek kidolgozása, működésének tartalmi és formai szabályozása mindvégig Teleki érdeklődésének előterében maradt. Pályadíjat tűzött ki 1806-ban egy akadémiai tervet kidolgozására²⁰ és a beérkezett művek felhasználásával maga is megírta elképzeléseit. Az intézmény felállítását már nem érthette meg, mint ahogy haladó nevelés- és oktatásméleti gondolatainak nagy része, közoktatási és művelődéspolitikai reformjavasolatainak többsége is csak évtizedekkel később valósulhatott meg.

Ő nem is kívánt elismerést. „Csekély munkátskáival” hazáját akarta szolgálni, mint annyian ebben a korban.

FEHÉR KATALIN

A magyar zenei sajtó történetéből: a Zenészet Lapok (1860—1876). 1860. október 3.: a magyar zenei sajtó megszületésének dátuma. Ezen a napon indult meg az első magyar zenei újság, a *Zenészet Lapok*, amely 1876. augusztus 5-i utolsó számáig, másfél évtizeden át a magyar zenetörténet egyik legdinamikusabban fejlődő korszakának tanúja, s egyben szervezője volt.

A politikai, irodalmi, művészeti lapok zenei rovatairól leváló, önálló magyar zenei lap terve hosszú vajúadás után jutott el a megvalósulás pillanatáig. A magyar zenei újságírás 1830-as 1840-es évekbeli ígéretes kezdetei után, az 1848—49-es szabadságharc leverését követő évek osztrák önkényuralmi rendszere nem kedvezett a magyar lapalapítási kísérleteknek. Az önálló zenei lap létrehozásával kapcsolatos első elképzelések így csak a politikai nyomás enyhülésével, 1856-tól kezdve merülhettek fel egyre sürgetőbb igénnyel a napi sajtó hasábjain.¹

1859-ben több művészeti ág képviselői közös folyóirat kiadását tervezték. Ebben a lapban a zenei rovat már a korábbiaknál jelentősebb szerephez juthatott volna, de még mindig csupán egy művészeti-irodalmi újság része, egyik tárcarovata lett volna. A tervezett lap szervezői végül nem tudtak megállapodni a belső arányok kérdésében, s jellemző módon épp a zenei rovat nagyobb térkövetelése borította fel a közös vállalkozás eredeti célkitűzéseit. Egyre nyilvánvalóbbá vált: a magyar zenei élet megérett egy új zenei intézmény, a zenei sajtó létrehozására.²

A zenei újság alapításával kapcsolatos első tervek 1856 óta Ábrányi Kornél, a későbbi laptulajdonos és főszerkesztő személyéhez fűződtek. Ábrányi Kornél kitűnően képzett, európai tájékozottságú muzsikusból volt. Liszt Ferenc és Erkel Ferenc fiatalabb nemzedéktársaként 1843—44-ben Párizsban Chopintól és Kalkbrennertől vett zongoraórákat, 1846-ban Bécsben Joseph Fischhof tanítványa volt. Zongoraművészként 1847-ben mutatkozott be Pesten, de szólista karrierjét röviddel utóbb kényszerűen félbeszakították 1848—49 eseményei. Pedagógiai és zeneszerzői tevékenysége mellett az 1850-es években kezdett zenei újságírással foglalkozni: 1855-től az egyik legtekintélyesebb politikai napikp, a *Pesti Napló* zenei referense lett. Zenekritikusként, zeneszerzőként, zenepedagógusként egyaránt jól látta, hogy a szabadságharc után újjászerveződő magyar zenei életnek

²⁰ *Hazai Tudósítások I.* 1806 június.

¹ Vö.: *Pesti Napló*, 1856. XI. 6.

² Az 1859-es lapalapítási kísérletről lásd: Ábrányi Kornél: *Az Orsz. M. Daláregyesület negyedszázados története 1867-től 1892-ig*, Budapest, 1892. 13—14.

központi elméleti orgánusra, rendszeres kritikára, s legfőképpen zeneileg képzett, értő közönségre van szüksége. Elképzelései megvalósításához a kor legkiválóbb magyar zenei szakembereit sikerült megnyernie.

Már az említett 1859-es lapkísérletnél Ábrányi mellett találjuk Mosonyi Mihályt, aki nem csak zeneszerzőként, hanem zenei íróként is a magyar zene szolgálatába kívánt szegődni, Bartalus István és Szénfy Gusztáv zenetudósokat, valamint Rózsavölgyi Gyúgá zeneműkiadót. Lényegében ők alkotják majd az egy évvel utóbb, 1860 októberében meginduló első magyar zenei lap fő munkatársait is.

A lapkiadással kapcsolatos szervezőmunka 1860 tavaszán éledt újjá, szerencsés hazai és nemzetközi viszonyok közepette. A Lombardia elvesztésével meggyengült Habsburg-monarchia területén 1859 nyara óta újult erővel támadtak fel ismét a nemzeti mozgalmak. Magyarországon is hazafias tüntetések sora, megélnékül kulturális élet jelezte a politikai légkör kedvezőbbre fordulását. A napisajtóban 1860 nyár elején jelentek meg a zenei lap alapítására vonatkozó hírek, majd az olvasókat toborzó előfizetési felhívás, s nem sokkal később, augusztus 8-án Ábrányi Kornél már a *Zenészet*i Lapok mutatóvány-számát küldte szét.³

Nincsenek pontos adataink az első évfolyam előfizetőinek számáról, de joggal feltételezhetjük, hogy a lapindítás tetemes költségeit, köztük az 1848-as sajtótörvényben előírt kaució kifizetését, jelentős részben Ábrányi Kornél földbirtokainak jövedelme fedezte. Ő fizette a nyomdai előállítás költségeit is. A korabeli magyar hírlapkiadói gyakorlat ellentétben ugyanis, mely szerint a lapok tulajdonosa általában a nyomdász volt, s a szerkesztő csupán a nyomdász-laptulajdonos alkalmazottja, a *Zenészet*i Lapok esetében fordított volt a viszony. Ábrányi Kornél, mint főszerkesztő, megvásárolta a lap tulajdonjogát: őt terheltek a nyomdaköltségek, de áldozatvállalása megteremthette a lap viszonylagos szellemi függetlenségét, az egységes irányítás lehetőségét.⁴

A *Zenészet*i Lapok 1860. október 3-tól hetente egy alkalommal jelent meg, 8 újságoldalon, 1 nyomdai ív terjedelemben. Előfizetési ára — évi 10 Ft — meglehetősen magas volt: átlagosan másfélszer annyiba került, mint a korabeli hasonló terjedelmű és periodicitású szépirodalmi, vagy politikai lapok. A magas árat némileg ellensúlyozta, hogy a hetilaphoz negyedévenként zeneműmelléklet is járult, kortárs magyar zeneszerzők zongorára, vagy ének-zongorára komponált műveiből.

Maga a hetilap, a 19. századi magyar újságok jellegzetes típusát képviselte, azt a laptípust, amely nem választotta szét a folyóiratokra és a sajátosan hírlapokra jellemző rovatokat, s a tudományos, ismeretterjesztő cikkek, valamint a referáló, hírközlő anyagok együttes közlésével, egyfajta kombinált laptípust hozott létre.

Ábrányi Kornél és munkatársai programja az európai színvonalú magyar műzenei stílus és a fejlett, polgári hangversenykultúra megteremtése volt. Legsürgősebb első feladataik egyike a magyar zenei szaknyelv kidolgozása és meghonosítása volt. Folytatásos zeneelméleti, zenetörténeti, zeneesztétikai sorozatokat indítottak, melyek a kor — első-sorban német — zenetudományi irodalmának magyar nyelvű összefoglalásával, kettős feladatot láttak el: korszerű zenei ismereteket terjesztettek, s megteremtették a magyar zenetudományi terminológia alapjait. Sorozataik sok esetben az első magyar nyelvű zenei tankönyvek első változatai, vagy fontos előzményei lettek.

A *Zenészet*i Lapok egyik legfontosabb rovata a különböző szerzőktől, különböző címeken 16 éven át rendszeresen jelentkező zeneműkritikai rovat volt. A Bartalus István, Mosonyi Mihály, Ábrányi Kornél tollából származó bírálatok, írójuk vérmérséklete szerint eltérő élességgel, de közös elvi alapról szóltak a legfrissebben megjelent magyar

³ A mutatóványszám tartalmilag azonos volt az okt. 3-i első számmal.

Az 1868—72 közötti évfolyamok megváltozott tulajdonviszonyára még visszatérünk.

zenei kiadványokról. Az olcsó sikerekre vadászó dilettáns nóta és csárdás szerzőket a szakmai színvonal védelmében marasztalták el; a zeneszerzői mesterség magasabb fokán álló német vagy francia zenekultúrájú „kozmpolita” zeneszerzőket, az idegen minták szolgái utánzása miatt bíralták. Eszményképük a kor legmagasabb zenei-technikai színvonalán álló zeneszerző, aki a magyar népdal és verbunkos hagyományok felhasználásával a német, francia, olasz nemzeti iskolákkal egyenrangú magyar nemzeti műzene-stílust teremt.

A *Zenészet*i Lapok vezetőikrei a távoli célhoz vezető út napi stratégiáját dolgozták ki. Kezdetben, a nemzeti összefogás szükségességének meghirdetésével, szövetségest kerestek a már meglévő kulturális és zenei intézmények vezetőiben. Nagyszabású elképzeléseket vázoltak fel a Magyar Tudományos Akadémia zenei hivatásáról, egy zenetudományi bizottság felállításáról, a Nemzeti Zenede és a pesti Nemzeti Színház megvalósítandó zenei reformjairól. Az említett intézmények konzervativizmusa, lassú haladása azonban már a 2. évfolyamtól kezdve a *Zenészet*i Lapok egyre hevesebb bírálatát váltotta ki.

Különösen a Nemzeti Színház művészeti vezetőivel éleződött ki a helyzet. A színház operatagozatának vezető karmestere, egyben a színházi zenekar tagjaiból alakított filharmóniai társulat vezetője, Erkel Ferenc volt. 1861-ben bemutatott Bánk bán című operáját a *Zenészet*i Lapok kritikája is korszakos jelentőségűnek értékelte. Munkásságát — műsorpolitikája vitatható volta miatt — mégis hamarosan sorozatos támadásokkal illették. Ahogy a filharmóniai hangverseny-kritikákban, a „Nemzeti Színház” rovatban Ábrányiék minduntalan szóvá tették, a karmester Erkel túl gyakran tűzte műsorára Verdi és a francia nagyopera alkotásait, és nem szerepeltette jelentőségéhez mérten Wagner művészetét.

Wagner művészetének kétféle megítélésében a magyar zenei élet 1860-as évekbeli nagy dilemmája fejeződött ki. Erkel a nemzeti opera első eredményeit féltette a német mester elementáris hatásától (ez húzódott kétségtelen Wagner miatti vonakodása mögött), míg vele szemben Ábrányi és köre a magyar műzene megújulásának egyik lehetséges mintáját látta és láttatta Wagner műveiben. A magyarországi Wagner-recepció története azonban, ahogy a *Zenészet*i Lapok Wagnerrel kapcsolatos későbbi állásfoglalásai is jelzik, nem csupán a művek befogadásának története. Az osztrák uralkodóházzal történt kiegyezés előtti években Wagner neve politikai szimbólum is volt: az ellenzéki Ábrányi és munkatársai számára a hangadó bécsi Wagner-ellenes körökkel szemben, Bécsből való függetlenségünk, önálló véleményalkotásra való jogunk zenei kifejezője. Ezt igazolja a két tábor későbbi közeledése is. Amikor a Nemzeti Színház színpadán a 60-as évek második felében sorra megszólaltak Wagner művei, a *Zenészet*i Lapok már egyre gyakrabban aggályainak adott hangot: a pesti növekvő Wagner-kultusz nem kimondatlanul is Erkel korábbi félelmét, a germanizáció veszélyét igazolta-e?

Wagner művészetének ellentmondásos értékelésével szemben Liszt Ferenc és a *Zenészet*i Lapok kapcsolata végig harmonikus volt. A lap vezető publicistái, Ábrányi Kornél és Mosonyi Mihály, Liszt magyar híveiként, egyik fő feladatuknak tekintették a Liszt-művek hazai népszerűsítését, a mester és Magyarország közötti közvetítő szerep vállalását. Programjuknak megfelelően a *Zenészet*i Lapok hírvonata hétről-hétre tájékoztatott a zeneszerző életének legfontosabb eseményeiről, készülő műveiről, külföldi és itthoni hangversenyeiről. A tárcarovatban színes életképekben, riportokban számoltak be egy-egy Lisztnél töltött látogatásról. A zeneműkritikai rovatban rendszeresen ismertették a legfrissebben megjelent Liszt-műveket, a hangversenybeszámolókból folyamatosan értékelték a Liszt-művek hazai terjedésének első eredményeit.

Fontos szerepet vállaltak a Liszt-elleni támadások itthoni semlegesítésében. Különösen a lap indulásakor volt nagy szükség erre. 1859-ben jelent meg Liszt *Dés bohémiens et de leurs musique en Hongrie* c. könyve, melynek a magyar cigányzenére vonatkozó téves

koncepciója heves hazai sajtótámadásokat váltott ki. A *Zenészet*i Lapokban 1861-ben, a könyv magyar változatának megjelenése alkalmából jelentek meg Mosonyi Mihály tárgyilagos hangú, Lisztet védelmező írásai. Recenziót írt a fordításról, mely sok pontatlansága, félreérthető fogalmazása miatt nem lehetett alkalmas Liszt gondolatainak hű közvetítésére: óva intett tehát a vita további elmérgesedésétől.⁵ Egy másik írásában maga is leplezetlenül beszél a könyv nyilvánvaló hibáiról, de azokat egy nagy ember megbocsátható tévedéseinek minősíti.⁶

A *Zenészet*i Lapoknak, közelebbről Ábrányi Kornélnak, döntő szerepe volt abban, hogy 1865 után Liszt egyre sűrűbben Magyarországra látogatott, 1875-ben az újonnan megnyíló pesti Zeneakadémia elnöke lett. Ábrányi, mint széles látókörű zenepolitikus és kitűnő szervező, jól felismerte, mit nyerhet a magyar zenei élet és mit az öregedő Liszt Ferenc, a kapcsolat folytonosságának megteremtésével. Minden alkalmat megragadott tehát, hogy a Zeneakadémia tervével kapcsolatban, vagy egy-egy jubileum, nevezetesebb társadalmi esemény alkalmából, a *Zenészet*i Lapokban Liszt hazahívását indítványozza. 1865-ben a Zenede fennállásának 25. évfordulója, 1867-ben a koronázás, 1869-ben az országgyűlés megnyitása, 1870-ben a pesti Beethoven centenárius, 1873-ban Liszt 50 éves művészi jubileuma, 1875-ben a pesti Liszt—Wagner hangverseny, jelentős részben Ábrányi Kornél kezdeményezése és szervező munkája révén válhatott Liszt-ünnepé, a magyar zenei élet új erőfeszítésekre sarkalló, kiemelkedő eseményévé. Elmondható, hogy a *Zenészet*i Lapok másfél évtizedes működésének egyik legnagyobb érdeme a magyarországi Liszt-kultusz kibontakoztatása és folyamatos ébrentartása volt. De a lap Liszttel való kapcsolata sajtótörténetileg is rendkívül fontos volt. Liszt művészetének propagálása a *Zenészet*i Lapok olyan állandóan visszatérő, központi gondolata volt, mely a lap azonosságát, egységes koncepcióját gyengébb periódusaiban is végig megőrizte.

Kevesébb volt egyenletes a *Zenészet*i Lapok vonalvezetése a magyar műzenei törekvéseket szolgáló zenei publicisztika következetes kidolgozásában. A *Zenészet*i Lapok történetének 1866 májusáig tartó „hőskorszakában”,⁷ Ábrányi, Rózsavölgyi, Mosonyi, Bartalus munkásságának köszönhetően, megszületett az első elméleti számvetés, s vele párhuzamosan — Liszt, Erkel, Mosonyi műhelyében — beérlelődtek a múlt századi magyar műzene legjelentősebb alkotásai. Az 1866 októberében induló 7. évfolyamtól kezdődően azonban észrevehetően elerőtlenedett a magyar műzene programja, elkoptatottá váltak a népi hagyományra építő elméleti megfontolások. Ábrányi körül kicserélődtek a régi munkatársak, Rózsavölgyi még 1861-ben meghalt, Bartalus és Mosonyi személyes ellentétek miatt vált ki a lap szerkesztőségéből. Az új munkatársak, Ábrányi fiai és nemzedéktársai, Wagner eszméiért rajongtak, s apáiknál kevésbé volt fontos számukra a magyar műzenei nyelv kimunkálása. De a jelenség mögött ott érzékelhetjük a 19. századi magyar zenetudomány megoldatlan problémáját, a korabeli népdal-fogalom tisztázatlanságát is. A kor népies műdaltermése, melyre „népdalként” építeni akartak, az 1860-as évek végére már elhasznált zenei formuláival, nem lehetett alkalmas az európai rangra számottartó, magyar műzenei törekvések ösztönzésére.

1866 után, a magyar műzenei program elbizonytalanodása a *Zenészet*i Lapok profiljának bizonyos módosulását eredményezte. Kevesebb lett a zeneelméleti, zenetörténeti

⁵ MOSONYI Mihály: *Zeneirodalmi újdonság*. *Zenészet*i Lapok, 1861. VII. 17. 1. évf. 42. sz.

⁶ MOSONYI Mihály: *Levelek Paulina kisasszonyhoz*. *Zenészet*i Lapok, 1861. X. 17. 2. évf. 3. sz.

⁷ A *Zenészet*i Lapok 1866. máj. 6. és okt. 7. között a porosz—osztrák háború és az országban dúló kolerajárvány miatt nem jelent meg.

ismeretterjesztő sorozat, nagyobb teret kaptak a napi zenei élet eseményeihez kötődő kritikái rovatok és az oldott, csevegő stílusban írt tárcák. Érezhető volt, hogy a szerkesztők a közönség szélesebb rétegeinek megnyerésére törekedtek: több volt a versbetét, s a Nemzeti Színház rovatban, a lap történetében először, megjelent a rendszeres színműkritika. Hiába volt azonban a közönségnek tett minden engedmény, a lap állandó anyagi gondokkal küszködött: néhány száz előfizetőjéből nem tudta előteremteni a lap előállításának tetemes költségeit. A deficit csökkentésére Ábrányi a gombamód szaporodó fővárosi és vidéki dalegyletekhez fordult segítségért. Bennük remélte azt a társadalmi bázist, mely anyagi támogatásával biztosíthatta volna a lap fennmaradását.

A döntő fordulat 1868 szeptemberében következett be, amikor az Országos Magyar Daláregyesület Debrecenben ülésező vezetősége a *Zenészet*i Lapokat saját hivatalos közlönyéül fogadta el, 1868 decemberében megvásárolta a lap tulajdonjogát, s Ábrányitól átvállalta a lap előállításának anyagi terhet. Az új helyzet természetesen újabb programmódosulással járt együtt. A 9. évfolyamtól kezdődően az egyesület megbízott főszerkesztőjeként dolgozó Ábrányi, a lap fő feladatául a magyar dalárdamozgalom támogatását tűzte ki célul. Elkerülhetetlenül együttjárt ez a tematika bizonyos elszegényedésével. Felszaporodtak a lapban a helyi érdekű, vidéki közlemények, aránytalanul nagy terjedelemben jelentek meg a dalárdák belső szervezeti problémáival foglalkozó cikkek. A tartalom leszűkülését némileg ellensúlyozta, hogy a lapot ekkor olvasták a legtöbben. Bár a szerkesztőségi közlemények 1868 után is ostromozták az olvasóközönség közönyét, a lapfenntartására kibocsátott részvények jelentősen növelték az olvasók számát. Földbirtokosok, papok, tanárok, jogászok, kishivatalnokok, magyarrá asszimilálódó német származású polgárok olvasták a *Zenészet*i Lapokat a korabeli Magyarország minden vidékéről.

A tulajdonjog átadása az Országos Magyar Daláregyesület és Ábrányi között hamarosan nagy feszültségeket szült. Az egyesület vezetői sokallták a lap kiadására fordított összegeket, s más rovatok terhére a dalárdatematika további bővítését igényelték volna, Ábrányi viszont ragaszkodott korábbi széles látókörű szerkesztői koncepciójához, s nem volt hajlandó egyezkedni. 1872 őszére már elkerülhetetlenné vált a szakítás.

A lap legutolsó korszaka a csaknem 3 hónap szünet után, 1873. január 12-én újrainduló 13. évfolyammal kezdődött. Ábrányi visszavásárolta a *Zenészet*i Lapok tulajdonjogát, s ezzel ismét övé volt a lap szellemi arculatára vonatkozó döntés joga. Az előző évi konfliktusok után nem vállalta tovább a dalárdamozgalom domináló programját, s ezt a régi alcímhez való visszatérés is jelezte: a lap ismét „heti szakközlöny” lett „a zeneművészet összes ágai köréből”. Az univerzális szerkesztői koncepcióra — a dalárdatematika háttérbeszorulása mellett — az ismeretterjesztő rovatok felelevenítése utalt elsősorban. E zeneelméleti, zenetörténeti, zeneesztétikai sorozatok színvonala azonban már sajnálatos módon nem érte el az első korszak hasonló sorozatainak színvonalát, melynek az volt a magyarázata, hogy Ábrányi mellett már nem volt Mosonyi, vagy Bartalus nagyságrendű munkatárs. Néhány alkalmi szerző (Megyeri Károly, Gáspár Imre, Hajdu László) közreműködésétől eltekintve, a lapot gyakorlatilag Ábrányi írta. Többnyire ő szerkesztette a főváros zenei életéről szóló híreket, hangversenybeszámolókat is. Rendkívül gazdaggá vált ez az anyag. A Liszt személyével és művészetével kapcsolatos hírek mellett egyre több volt az újonnan alakult dal-, vagy zeneegylet, melynek színvonalas működése a szélesebb nyilvánosság érdeklődésére is számot tarthatott. 1871 óta Pesten működött Richter János, a magyar származású, később Európa-szerte ünnepeelt Wagner-dirigens, aki a Nemzeti Színház karnagyaként Pesten is Wagner kultuszának megteremtője volt. De a fejlett operai és hangversenyélet mellett rendszeresen helyet kaptak a lapban a Zeneakadémia megalakulásával, majd első tanévvel kapcsolatos hírek is. — Mégis, ez az európai színvonalúvá felövő magyar zenei élet — paradox módon épp viszonylagos fejlettsége miatt — egyre kevésbé volt képes központi zenei lapja eltartására.

Egymás után jelentek meg azok a magyar nyelvű zenei tankönyvek, melyek a *Zenészet* *Lapok* ismeretterjesztő sorozatait nélkülözhetővé tették.⁸ 1872-től a konkurencia is megjelent a piacon, a Fellegi Viktor szerkesztette *Apollo* megindulásával. Ez a lap ugyan elsősorban zeneműfolyóirat volt, s nem hetenként, hanem csak kéthetenként jelent meg, borítója szöveges mellékletet is tartalmazott a legfontosabb magyar zenei hírekkel. Vonzerejét növelhette látszólagos olcsósága is: előfizetési ára évi 5 Ft volt, fele a régebbi folyóiraténak. Nem lehetett kétséges, hogy az új kiadvány megosztotta a *Zenészet* *Lapok* amúgy sem széles olvasótáborát.

A *Zenészet* *Lapok* egyre heroikusabb küzdelmet folytatott létéért. Megjelenése akadozott, a korábbi évenkénti 52 szám az utolsó 4 évfolyamban 41, 33, 38, illetve 15 számra apadt. 1875 után megszűnését már szubjektív okok is siettettk. A Zeneakadémia 1875. november 14-i megnyitása óta Ábrányi volt a Zeneakadémia titkára és több fontos tantárgy (zeneelmélet, zeneesztétika, zenetörténet, magyar zene) tanára. Zeneakadémiai feladatai mellett egyre kevésbé vállalhatta az „egyszemélyes” újság napi teendőit. Az utolsó torzó évfolyam volt a bizonyosság erre. A 2. zeneakadémiai tanév megkezdése előtt Ábrányinak már nyilvánvalóan választania kellett. Liszt Zeneakadémiája mellett döntött.

SZERZŐ KATALIN

Egy szociáldemokrata politikus könyvtára századunk első felében. Ismeretlen József Attila-dedikációk Takács Ferenc gyűjteményében. Értékes adománnyal gyarapodott 1983-ban a Hódmezővásárhelyi Németh László Városi Könyvtár: Takács Ferenc (1893 – 1956) szociáldemokrata politikus¹ özvegye az intézménynek ajándékozta férje könyvtárának maradványát. A nagylelkű gesztussal nemcsak könyvészeti ritkaságok, irodalomtörténeti jelentőségű kötetek kerültek közgyűjteménybe, a 312 darabból (341 műből) álló kollekciónak arra is lehetőséget adott, hogy általa hozzávetőleges pontosságú képet alkothassunk a könyvtár egészéről, egy munkásmozgalmi vezető érdeklődési köréről, műveltségéről.

A szegényparaszti származású Takács 1893. október 2-án született Hódmezővásárhelyen, a fogékony, Ady-rajongó kőművestanonc 1908-ban lett tagja az építőmunkás szakszervezetnek, egyszersmind a szociáldemokrata pártnak.² A mozgalom ettől kezdve negyven esztendőre mindennapi életének részévé vált. A világháborúba az elsők közt hívták be, néhány hónap múlva azonban súlyosan megsebesült — mindkét térdét átlőtték — és hosszas kórházi ápolás után 1916-ban 50%-os rokkantként leszerelték. 1918 októberében már a helyi pártszervezet titkára, a Tanácsköztársaság kikiáltása után is vezetője az egyesült munkáspárt vásárhelyi szervezetének.

A háború alatt, a pozsonyi kórházban kőműves szakvizsgáját tette le, a szegedi Csillagbörtönben, ahová 1919 őszén került, németül tanult. Szabadulása után magánérettségét akart tenni, de a rendőri felügyelet alatt álló munkásvezető vizsgáját a megyei tan-

⁸ Lásd többek között: BARTALUS István: *Zene-katé Lobe után*, Pest, 1863; uő.: *Elemi összhangzat- és számjelzésttan Wohlfahrt után*. Pest, 1867; ÁBRÁNYI Kornél: *Elméleti s gyakorlati összhangzattan*. Pest, 1874, stb.

¹ *Munkásmozgalmatörténeti Lexikon*. Bp. 1976. 647–648. (Több adat, így a halálozás időpontja is téves.) — *Magyar Életrajzi Lexikon* 3., kiegészítő kötet. Bp. 1981. 774–775.

² Életéről bővebben l. HORVÁTH Julianna: *Takács Ferenc biográfiája*. Szeged, 1980. Kézirat. 116 + 23 l. (Szakdolgozat a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történeti tanszékén. Másolata a hódmezővásárhelyi Németh László Városi Könyvtár helyismereti gyűjteményében.)

felügyelő nem engedélyezte. 1923 őszén megnősült, 1924-ben iparendélyt kért. 1926-ban negyedik jelöltként indult az országgyűlési képviselő-választáson, egyelőre eredménytelenül. A város parlamentjébe, a törvényhatósági bizottságba sikerült csak bejutnia három évvel később, a párt más képviselőivel együtt. 1931-ben újra képviselőjelölt, 1932 februárjától városi párttitkár. Tömeggyűlések szervezése, tiltakozó beadványok, javaslatok a válság elleni harc útjelzői — és a hatósági retorziók: bíróság, rendreutasítás, sajtóper, a gyűlések betiltása. Amikor 1933-ban a helyi ipartestület elnökévé választják, a miniszter felfüggeszti a testület önkormányzatát. Takács nagyon fontosnak tartja a tömegnevelést, a falusi szervezőmunkát, az 1931-ben létesült Munkásotthon előadások, eszperantó tanfolyam, legális és illegális szemináriumok állandó színhelye. Itt működik a dalárda, a szakcsoporthoz közös könyvtára (a harmincas években mintegy másfélezer kötettel), megfordult a Munkásotthonban Móricz Zsigmond, Veres Péter, vásárhelyi tartózkodásai idején állandó vendég József Attila.

Az 1935-ös választás a szociáldemokrata párt főlényes győzelmét hozta Vásárhelyen, Takács egy ciklus idejéig a tanyai, falusi lakosság, a mezőgazdasági szegénység szószólójaként a parlamentben folytathatta harcát. Hogy tevékenységét városa figyelemmel kísérhesse, folyóiratot indított: a *Magyar Alföld* (később *Nagy Magyar Alföld*) évi tíz számmal 1935—1939 között jelent meg Vásárhelyen. 1936-ban csehszlovákiai, felvidéki, majd dániai tanulmányutat tett, utóbbi helyen a szövetkezeti rendszert tanulmányozta. Az új választáson, 1939-ben a háborúra készülő Horthy-rendszernek Takács Ferencet is sikerült kibuktatni a parlamentből. A háború idején tovább dolgozott a helyi pártszervezetben, ezekben az években került szorosabb kapcsolatba a *Szabad Szó* c. hetilappal.

A felszabadulás után ott van a debreceni újrakezdők között, bevásárlják a nemzetgyűlésbe, sőt a kormánynak is tagja. 1945. június 1-ig iparügyi miniszter, ez év őszétől földművelésügyi államtitkár, 1946 januárjától árvízvédelmi kormánybiztos is, a Siócsatorna építésének irányítója. 1948. május 20-án, mivel nem akart átlépni az alakuló Magyar Dolgozók Pártjába („Nem akarom elhagyni az utolsó percig azt a pártot, amelynek köszönhetem, hogy ember lettem.”), nyugdíjazták. Még az év őszén elvették a földjét, csakhamar nyugdíját is megvonták, s 1950. június 21-én hazaárulás vádjával börtönbe zárták. Szaládja három év után hallott róla először. 1955. november 26-án „kegyelemből” szabadon engedték, a börtönben szerzett betegsége azonban csakhamar elvitte, 1956. május 13-án meghalt. A Legfelsőbb Bíróság 1957. szeptember 25-én acta ki a határozatot ártatlanságáról.

Élete — vele kapcsolatban is elmondható ez — nyitott könyv. Tanulás, munka, egyszerűen megfogalmazható cél; állandó előrehaladás, emelkedés a munkásosztállyal együtt, használni a köznek. A versszerető kőművestanonc a könyvek segítségével, konok, kitartó önművelés útján szakmát, irodalmi, ideológiai műveltséget, a mozgalomban eltöltött évtizedek alatt pedig jelentős politikai tapasztalatot szerzett, de politikusként, vezetőként is ugyanaz a melegszívű, őszinte, egyszerű ember maradt, mint aki volt.

Széles körű érdeklődése — mint könyvei is mutatják — a szövetkezeti rendszertől a képzőművészetig sok mindenre kiterjedt. Nemesak magyarul olvasott, a börtönben, s a magánérettségire készülve, németül is megtanult, s angolul, franciául, eszperantóul is beszélt egy kicsit. Fiatalléveitől naplót vezetett, utazásait, ha csak munkát keresett is, igyekezett mindig ismeretszerzésre használni. Háza a harmincas évektől írók, művészek találkozóhelye, a rászorulóknak menedék: sokszor megfordult náluk Medgyessy Ferenc, Németh László, Erdei Ferenc, Somlay Arthur, de lehetőségeihez mérten mecénás is, támogatta az 1933-tól Vásárhelyen nyomorgó Kohán Györgyöt,³ s az ő költségén jelent

³ KÖSZEGFALVI Ferenc: *Kohán-kronika*. Vásárhely, 1933—1943. = Művészettörténeti Értesítő, 1979. 1. sz. 51—64. p.

meg a vásárhelyi költő, Pákozdy Ferenc 1943-as *Förgetegben* című kötete és Shakespeare szonettfordításai.⁴ A népi írókon s a Szegedi Fiatalokon kívül, 1932—1936 között kapcsolatban állt József Attilával is.⁵ József Attila 1929 és 1935 között hónapokat töltött Vásárhelyen. 1929 februárjában érkezett először ide, 1930-ban, 1932-ben és 1934-ben az év jelentős részét itt töltötte Makai Ödön Szentesi (ma Szántó Kovács) út 24., majd Villasor 14. (ma Ady Endre út 4.) szám alatti otthonában, nővéreinél. Utoljára 1935 augusztusában járt a városban. 1930 májusában itt írta Fábián Dániellel a Bartha Miklós Társaság *Ki a faluba!* című röpiratát, 1932. december 14-én nagyszerű előadást tartott a kortárs költészetéről, 1934 tavaszán pedig a *Medvetánc* kötettervén dolgozik itt. Takács Ferencné visszaemlékezése szerint⁶ férjének a költővel való személyes megismerkedése az 1932-es előadás alkalmával történt. Ezt követően József Attila a Munkásotthon, és Galysai Miklós költő, későbbi múzeumigazgató vendégszerető háza, a „Müveröm” mellett gyakran fölkereste Takácsék Szász utca 7/a számú házáat is, sokszor úgy, hogy együtt tértek haza a házigazdával a Munkásotthonból. Mint a Takács Ferenc által a költőnek írt levelekből⁷ is kitűnik, ismeretségük a hasonló gondolkodású emberek kapcsolata: Takács verset kért József Attilától a vásárhelyi *Magyar Alföld* számára (sajnos nem jött); cikke jelent meg a *Szép Szó* 1936-os első számában, 1935-ös választási győzelméhez a költő és Szántó Judit megleghangú levélben gratuláltak.

A *Külvárosi éjnek* a Takács Ferenc könyvei közt őrzött dedikált példánya valószínűleg megismerkedésük dokumentuma, bár érdekes módon a megajándékozott neve nem szerepel rajta. Attila másnak szánhatta (a dátum szerint 1932. október 24-én) a kötetet, de a nevet ugyanazzal a tintával sűrűn lehúzta, s csak a további szöveg olvasható: „szeretettel. Bp. 1932. okt. 24. József Attila”. (A könyv még névnap ajándéknak is tekinthető, hiszen Ferenc napja december 3-án van, s ők Takácsné szerint december közepén ismerkedtek meg.) Az 1934 karácsonyára megjelent *Medvetánc*-példány dedikációja már egyértelmű: „Takács Ferencnek meleg barátsággal. Bp. 1934. dec. József Attila”. Ez a kötet a rendes kiadáson kívüli száz kézzel számozott példány közül a nyolevannyolcadik.

József Attila kötetei mellett — a jelesebb dedikált művek sorát áttekintve — megtaláljuk a Takács-hagyatékban az Illyés kezenyomát őrző *Puszták Népe*, *Erdélyi József válogatott verseinek*, a *Fehér toronynak*, nyelv művelő könyvének, az *Árdeli szép holdnak* Vásárhelyi Pákozdy Ferenc első kötetének, *A Tisza sirályának*, Sárközi György *Dózsa* című drámájának, Számadó Ernő *Májusfa*, s Várnai Zseni *Ím itt az írás* című verskötetének ugyancsak ajánlással ellátott példányát is. (Ez utóbbi Rudnay Gyula Várnai Zseni portrérajzával megjelent számozott darab.)

A kollekcio néhány szép könyve Takácsnak a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumával való kapcsolata emlékéét őrzi. Radnótinak a szegediek kiadásában megjelent korai művei közül találunk itt kettőt: a *Lábadózó szél* és az *Újhold* című kötet, Ortutay két munkája, a *Mondotta: Vincze András béreslegény, Máté János gazdalegény* című balladagyűjtését (Buday György fametszeteivel és dedikációjával) és Tömörkény Istvánról szóló tanulmányát, valamint Baróti Dezső *Juhász Gyula* c. művét. Különösen figyelemreméltó a szegedi kiadványok közül Buday György két fametszet-kötete, a *Boldogasszony búcsúja* és a *Book of ballads* (utóbbi szintén dedikált), valamint a Kner-tipográfia egyik legszebb munkája, az Ortutay Gyula—Buday György közös vállalkozásában közreadott híres *Nyíri és rétközi parasztnesék*. Ez a könyv grangerizált kötet, Takács Ferenc a kötés-

⁴ Megjegyzés a kötet kolofonján.

⁵ KŐSZEZFALVI Ferenc: *József Attila és Szántó Judit levele Takács Ferenchez*. = Honismeret, 1980. 2. sz. 23—24. p.

⁶ Takács Ferencné Balla Erzsébet, Hmvhely, Ady Endre út 32. sz.

⁷ József Attila válogatott levelezése. Bp. 1976. A 255., 261., 262., 271. sz. levél.

tábla és az előzéklap közé beragasztotta Buday György 1936. szeptember 6-án kelt, neki címzett levelét, melyben az vásárhelyi megismerkedésükről emlékezik meg, s küldi az ígért könyveket a Munkásotthon számára.

Néhány további számozott, aláírt bibliofil kiadvány Takács képzőművészeti érdeklődéséről tanúskodik, Dandé Józsefnek, Lajos Ferencnek és Molnár C. Pálnak a Magyar Grafikusok Könyvei sorozatban megjelent metszetgyűjteménye is megtalálható könyvei között, valamint Almási Gyula Bélának Vásárhelyen, 1947-ben kiadott fametszetkötete, az *Örökmécs*.

Takács Ferenc 1950. június 21-ig, elhurcolása pillanatáig gyarapította gyűjteményét, érdeklődésének, tájékozódásának megfelelően rendszeresen, tudatosan vásárolt könyvet. Könyvtára ebben az időben — özvegye szerint — mintegy tízszerese lehetett a közgyűjteménybe került maradéknak, körülbelül háromezer kötetből állt. (Börtönbe zárása után négy egymást követő éjszaka szállította el az államvédelmi hatóság budapesti, Széher út 92. szám alatti házából a könyveket, írásait, fényképeit, kitüntetéseit.)

Jegyzék, katalógus a gyűjteményről nem készült, így nem tudhatjuk, hogy az egész milyen összetételű lehetett. A könyvtárunkba került maradvány három német (Eötvös: *Der Dorfnotar*, Davids: *Der Buddhismus*, Marx: *Das Kapital*) és egy angol nyelvű (Buday: *Book of Ballads*) kötet kivételével valamennyi magyar nyelvű, 12 külföldön kiadott magyar könyvet leszámítva Magyarországon megjelent, kevés kivételtől eltekintve huszadik századi kiadvány. Mindössze hét az ennél korábbi. A legrégebbi egy Vácon, 1787-ben megjelent népszerű olvasmány, Della-Vallétól a *Szerelem példája az-az Szerentsés Florentziai*. A 19. századi kötetek közül figyelemre méltó egy 1842-es Biblia, Nagy Ignác 1844-es *Torzképek* c. munkája, és Váلكai Imre 1858-ban, Bécsben kiadott *Irodalmi s művészeti daguerreotypek* c. műve. Ebből a századból való még Virág Benedek *Poétai munkái*, valamint Petőfi verseinek és Az ember tragédiájának századvégi díszkiadású példánya.

(A külföldön, a bécsi Magyar, a pozsonyi Práger Kiadónál, illetve Komáromban, Kolozsváron és Zilahon megjelent könyvek szinte kivétel nélkül politikai munkák, mint például Szabó Ervin *Társadalmi és pártarcok a 48—49-es magyar forradalomban*, Kropotkin *A francia forradalom*, E. E. Kisch *A hét gettó*, E. Benes *Nemzetek forradalma* című könyve és mások.)

Ami a kötetek zömének korát illeti — amint az alábbi táblázat is mutatja —, a legtöbb 246 kötet 1911 és 1944 között jelent meg.

Időszak	Kötet	Az állomány %-a
18. sz.	1	0,3
19. sz.	6	1,9
1900—1910	25	8,0
1911—1920	43	13,8
1921—1930	63	20,5
1931—1940	99	31,4
1941—1944	41	13,3
1945—1949	25	8,0
1949 után	9	2,8
Összesen:	312	100,00

A 312 kötetes mintát jellemzőnek fogadva el azt mondhatjuk tehát, hogy Takács a tízes, húszas években vetette meg könyvtára alapjait, hisz a kötetek egyharmada ebből az időből való. Igazolva látjuk azt a természetes föltevést is, hogy politikai pályája csúcán, különösen a harmincas években s a koalíciós időszakban érezte leginkább szükségét a jó irodalomnak, ekkor vásárolta a legtöbb könyvet.

A 341 mű tartalmi megoszlását tekintve az arány 60–40%, a hagyaték 205 szakirodalmi és 136 szépirodalmi munkából áll. A részletes megoszlást a következő táblázatban szemlélhetjük:

Szépirodalom

Líra	45 mű, az egésznek 13,2, a szépirodalmi műveknek 33,1%-a
Epika	75 mű, az egésznek 22,0, a szépirodalmi műveknek 55,1%-a
Dráma	16 mű, az egésznek 4,7, a szépirodalmi műveknek 11,8%-a

Együtt: 136 mű, az egésznek 39,9, a szépirodalmi műveknek 100%-a.

Szakirodalom

Társadalomtudomány	184 mű, az egésznek 54,00, a szakirod. műveknek 89,8%-a
Természettudomány	21 mű, az egésznek 6,1, a szakirod. műveknek 10,2%-a

Együtt 205 mű, az egésznek 60,1, a szakirod. műveknek 100,0%-a

Jellemző a gyűjteményre — a tulajdonos érdeklődésének megfelelően — a líra hangsúlyos jelenléte, s talán még inkább az, milyen költséket olvasott Takács. Goethe kivételével kizárólag magyar, Balassit s Petőfit leszámítva csak kortárs szerző kötetét találjuk itt, egyedül Adytól hetet (!), azután Tóth Árpád összes verseinek ötödik kiadását, József Attila, Radnóti, Erdélyi József, Várnai Zseni már említett műveit, Fodor József, Jankovich Ferenc, Kiss József köteteit. (Ady négy prózai kötetével és négy róla szóló művel az irodalomtörténeti munkák között is fölbukkan.)

Az epikában már magasabb a külföldi szerzők aránya, bár a művek valamivel több mint fele itt is magyar. (Főleg kortárs szerzők, Móricz hat, Karinthy öt, Tömörkény három művel szerepel.) Jelen van egy-két kötettel például Dosztojevszkij, Knut Hamsun, Pirandello. Az angol prózát Shaw és Oscar Wilde képviseli, a franciát La Fontaine, Anatole France, Flaubert, a németet Goethe és Feuchtwanger, de megtaláljuk a gyűjteményben az Aeneis, a Kalevala példányát, Dantétól a Babits-fordította Isteni Színjátékot és a magyar, skót balladairódalom legszebb darabjait többféle válogatásban.

A líra és az epika gazdagsága mellett már-már szegényesnek tűnik a drámák választéka. A felerészben magyar és idegen munkákat tartalmazó kis kollekcióban Shakespeare és Moliere vígjátékai, tragédiái mellett Madách Tragédiája, Németh László *Cseresnyés-e* és Sárközi György *Dózsa*-ja a legjelentősebb színpadi mű.

A társadalomtudományi munkák csoportja a tartalmat tekintve igen széles skálájú. A politikai, filozófiai munkák mellett szép számmal találni itt történettudományi, irodalomtörténeti műveket, de képviselve van a szociológia, a néprajz, a vallás- és a művelődéstörténet. A szerzők többsége — a 184 mű közül 141-nél itt is magyar. A bolsevik eszmék hazai megjelenése idején Takács világnézete, szemlélete már kialakult — nem vált kommunistává, pártja elveit képviselte becsületos meggyőződéssel, egy átlagos szociáldemokratánál azonban — származásánál, olvasottságánál fogva — nyitottabb maradt. Sokkal érzékenyebb volt például a földkérdésre, az agrárproletáriátus helyzete érzelmileg is mélyen érintette, figyelemmel kísérte, ahogyan a népi írók újra fölfedezik Magyarországot, kereste a félf feudális helyzetből a kivezető utat.⁸

⁸ Személyiségének, tevékenységének jobb megismeréséhez további támpontokat ad MARJANUCZ László *Egy szociáldemokrata politikus pályája* c. cikke (= Délmagyarország, 1983. december 10. 8. p.), ezen kívül özvegye által összeállított részletes életrajza, valamint 1945 utáni cikkeinek és beszédeinek ugyancsak özvegye által összeállított gyűjteménye. Utóbbi két dokumentum szintén megtalálható a Németh László könyvtárban.

Jellemzően tükrözi mindezt a marxizmus, általában a társadalmi kérdések irodalmának könyvtárába emelt része. A *Kommunista Kiáltvány*, *A tőke* (1903-as, hamburgi, német nyelvű kiadása), a Szabó Ervin szerkesztette két kötetes Marx—Engels válogatott művei sűrűn aláhúzott, széljegyzetelt példányain kívül Lassalle, Bernstein, Kautsky, az ausztró-marxista Max Adler, Ottó Bauer, Kunfi Zsigmond, Szabó Ervin, H. G. Wells könyvei voltak a polcán. Kézjegye tanúsága szerint újdonságként vásárolta meg például Henry Georg *Társadalmi kérdések* c. 1921-es, vagy Takács József *A földmunkásmozgalom célja és közelebbi feladata* c. 1922-es kiadású művét. Olvasta, használta Ágoston Péter *A magyar világi nagybirtok története*, Kerék Mihály *A magyar földkérdés*, Pogány József *Dánia a parasztdorádó* c. munkáját, megtaláljuk könyvtárában az egyke irodalmának oly fontos munkáit, mint Kodolányi *Baranyai utazása*, vagy Hidvégi János *Hulló magyarság* c. műve. Foglalkoztatják a tételes vallások és a marxizmus érintkezési pontjai is, tanú erre gyűjteményéből többek közt Barbusse *Jézus*, Renan *Jézus élete*, Schmidt József *Buddha élete, tana, egyháza*, Samuel Keeble *A szentírás szociális tanításai* c. munkája.

A természettudományokat képviselő viszonylag kisszámú kötet főleg építészeti, csillagászati, mezőgazdasági, biológiai ismeretterjesztő munkákat tartalmaz.

A hagyaték jó tíz százaléka sorozati példány, több-kevesebb darabja itt van a Kultúra Könyvtára, a Faust Kis Könyvei, a Tudományos Zsebkönyvtár, a Magyar Szemle Kincses-tára, a Magyar Szemle Társaság Kiskönyvtára, a Magyarok Könyvtára és a Szabó Dezső Füzetek sorozatának.

Takács az egyéni arculatú, jellegzetesebb kiadói kötést meghagyta, sok könyvét azonban ízlése szerint újraköttette, alkalmasint a legkedvesebbeket, legfontosabbakat. Így kaptak például a versek szinte kivétel nélkül egységes kék, a politikai munkák pedig fekete vászonkötést. A harmincas évek végén exlibris is készült a gyűjteményhez, a tulajdonos Kohán György Olvasó nő című művének kicsinyített másával látta el könyveit.

KÓSZEGFALVI FERENC